

ZAMENHOFOVO ŽIVLJENJE

EDMOND PRIVAT

ESPERANTSKO DRUŠTVO MARIBOR

Maribor

2019

CIP – kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

929 Zamenhof L. L.

PRIVAT, Edmond, 1889-1962
Zamenhofovo življenje [Elektronski vir] / [avtor] Edmond Privat.; [prevedla Virineja Kajzer, Vinko Ošlak]. - El. knjiga. - Maribor: Esperantsko društvo, 2019

Način dostopa: povezava. - Prevod dela: Vivo de Zamenhof

ISBN 978-961-290-625-2
COBISS.SI-ID 97628673

Avtorejvo opozorilo

To ni zgodovina jezika esperanta niti to ni pripoved o esperantskem gibanju. Namen je bil oris življenja in mišljenja Ludvika Zamenhofa. Skrb ni bila v tem, ali bo to ugajalo temu ali onemu; samo to, ali bo dovolj zvesto in ljubeče sledilo pravi resnici.

Največji duh, najčistejši genij, dolguje obliko svetu, ki ga obdaja. Zato je treba začeti z izvorom in deželo rojstva. Kar dolgujemo spominu umrlega, vedno živega z navdihom, vsi radi ohranjamo v srcu kot svetlobo.

E. P.

Ženeva, julij 1920

Poglavje I

Rodovi v deželi Litvi

Sredi med Vzhodom in Zahodom leži dežela Litva, ki jo Mickiewicz opeva v *Gospodu Tadeju*:

*Litva! Moja očetnjava! Zdravju podobna,
Tvojo veljavo Litvanec spoznava,
ko te izgublja. Tvojo lepoto prevzet občudujem,
jo vidim in jo opisujem, za domom žalujem...
za griči, gozdovi, pašniki zelenečimi,
ki se široko ob modri Njemen raztezajo...*

Na tej sladki zemlji že tisočletja živi eden najstarejših rodov arijskega sveta. Na severnem delu še govorijo stari litovski jezik, podoben sanskrtu. V čistih šegah in ljudskih pesmih nekako vlada skrivnostna atmosfera z vplivnimi mislimi iz prastare Indije. Ta miren rod je dolgo živel v miru, ne da bi se ga dotaknilo krščanstvo, do trinajstega stoletja. Od ostalega sveta skrit z močvirji in gostimi gozdovi, kjer še danes tekajo divji turi, je ljudstvo nadaljevalo z oboževanjem naravne sile pod mogočnimi hrasti, živim svetiščem bogov. Tam se je vendar pričel boj zahodne volje z vzhodno potrpežljivostjo.

V srednjem veku so tevtonski vitezi to deželo z orožjem napadli, poljski plemiči so jo pripojili k svoji državi, moskovski car jih je napadal. Medtem so z vsega sveta pribežali preganjani Judje, da bi na kraljevo vabilo prinesli obrt in trgovino. Tako je drugačen rod, zelo star, našel tam novo Palestino in ustanavljal mesta ali jih naseljeval.

S seboj je prinesel industrijo in trgovino, pa tudi svoj nemško-judovski jezik¹, lastno vero in sabat, celo posebna oblačila. Navzven so Judje kazali prirojeno plašnost, navajeni udarcev, navznoter pa ponosno zvestobo do preroških izročil:

¹Mišljen je jezik jidiš, ki temelji na srednjeveški nemščini, v katero so sprejeli veliko hebrejskih, ruskih in poljskih besed, pišejo pa ga s hebrejskim črkopisom – prip. V.O.

*Poslušajte me, vi, ki poznate pravičnost,
ljudstvo, ki nosi v svojem srcu mojo postavo.
Ne bojte se sramotenja ljudi,
ne plašite se njihovega zmerjanja!*

*Zbudi se, zbudi, obleci moč, laket Gospodov!
Zbudi se kakor v nekdanjih dneh v davnih rodovih!
Mar nisi ti razsekal Rahaba, prebodel zmaja?*

Mar nisi ti posušil morja... ?²

Ko je razpadla litovsko-poljska republika ob koncu osemnajstega stoletja, je domala vse litovsko plemstvo že zdavnaj opustilo jezik praočetov in postalo poljsko v jeziku in srcu. Litovski jezik so dalje uporabljali vaščani na severu, beloruskega ti na jugu. Poljščina je odzvanjala v gradovih, katoliških cerkvah, v visokih šolah Vilne in v društvenih domovih. V mestih so celo Nemci imeli lastne kolonije in mestne četrti, a na ulicah s trgovinami je v glavnem zvenel judovski jezik³. Na to raznolikost je pritiskala medvedja roka ruskega imperija skozi vse devetnajsto stoletje. V vseh mestih se je kopičila armada oficirjev, vojakov, ruskih uradnikov vseh stopenj. V palači je stanoval ruski guverner. Na glavnem trgu so se bleščali zlati stolpi ruske cerkve. Dvakrat so se Poljaki in Litvanci poskušali z orožjem otresti tujega tlačanja. V letih 1831 in 1863 je po vsem svetu zvenela krvava tožba junaških upornikov. Obakrat je na deželo ponovno padla toliko težja maščevalna okrutnost zmagovalca. Celo ruski jezik so že vsiljevali v šole.

Ko je bil Zamenhof šestleten deček, se je v Bjalistoku ravno končevala druga revolucija in povsod pustila kri, solze, težke občutke. Da bi zanetila jezo delov ljudstva med seboj, si je ruska vlada prizadevala izdajalsko naščuvati narodnosti drugo proti drugi. "Divide ut imperes" (deli, da bi vladal), je postal uradni sistem. Ta pobuda je bila toliko lažja, ker je vsaka narodnost živela precej ločeno od drugih. Tudi z materialnimi razmerami je vlada zaostrovala narodnostne razlike. Spreten zakon je vaščane osvobodil suženjstva od zemljiških gospodov, a jih je hkrati pustil brez kakršnega koli lastnega polja. Zato so morali vendar z delom plačati najemnino in previdno ravnati z bogatimi posestniki. Ker so bili gospodarji Poljaki, medtem ko so Litvanci in Belorusi ostali vsi kmetje, je narodna čustva že zastrupljal prepir.

Pozneje se je v deželi ponovno rodilo narodno gibanje Litvancev, katerih literatura in poseben patriotizem sta z vso vnemo ponovno zacvetela. To so kmalu

²Izaija 51, 7.9.10

³Torej: jidiš, ne hebrejščina, ki so jo uporabljali samo še v liturgične namene v sinagogah – prip. V.O.

začeli preganjati Rusi in to so prezirali Poljaki zaradi sumov in nezaupanja. Bolj vražja je bila zvitost carske politike v odnosu do Judov. Preganjali so jih na zahod iz raznih delov Rusije, po vsakršnih zakonih in pravilih, s ciljem napolniti poljska mesta in oslabeti odpor. Kakor prebičane ovce so tisoči nesrečnih Judov vsako leto dodatno naseljevali Poljsko. Vzgojeni rusko, tuji do navad in jezika dežele, z nagnjenjem do trgovine, podjetni, da ne bi umrli od gladu, so neprestano čutili prezir poljske družbe, kakor da so pomembna ovira za obrambo proti Rusom.

Pri tlačениh narodih rojeva stalno trpljenje često najmočnejše hrepenenje misli, kakor da so navdih neba. Litovsko poljski pesnik Mickiewicz, ki ga je ruska vlada izgnala, je po Evropi oznanjal genialen klic k posvetitvi svojega ljudstva za rešitev vseh narodov sveta. Celo pred svojim skrivnostnim srečanjem z mistikom Towianskim, je že pridigal Poljakom polno mesijanstvo. Kakor Kristus, križan zaradi človeške krivde, tako je raztrgana Poljska plačala kazen za grehe držav. Ampak tudi zanjo je odzvanjala ura ponovnega telesnega rojstva, in tedaj bo zavladal mir na zemlji:

*Kakor je Kristus premagal grob,
bo tudi Poljska še vstala,
da reši rodove in njih Zavezo
potrdi s pečatom trajne pravičnosti.*

V poljskih krogih v litovskih mestih, so se srca ponovno ogrela za to upanje. Medtem se je tudi pri Judih, ki so prebivali posebej, čutilo mesijansko sanjarjenje. Kdor dobiva iz zunanjega sveta samo zaničevanje, udarce in bolečino, ta išče v samem sebi veselje do duha in ustvarja lastno notranje življenje. Tako se je širilo v judovskih krogih, na Poljskem in ob njej, hrepenenje po palestinski domači grudi in po končni ponovni skupnosti Mojzesove družine v obljubljeni deželi. Med njimi je vladala neomajna sveta vera v sveto vlogo Judov, Božje ljudstvo, izvoljeno za veliko neznano nalogo. To so oznanjali že preroki starega časa, in tlačena srca vendar smejo upati:

*Veselite se s hčerjo jeruzalemsko,
radujte se nad njo, vsi, ki jo ljubite. . .*

*Glej, napeljal bom k njej mir kakor reko,
slavo narodov kakor poplavljaoč hudournik. . .*

*Jaz poznam njihova dela in njihove misli,
prišel bom, da zberem vse narode in jezike,
prišli bodo in gledali moje veličastvo⁴.*

V ozračju tega mišljenja so torej poletavali veliki mesijanski navdihi in se zasejali v duhovih. Na taki zemlji ostrega hrepenenja rastejo geniji najbolj ugodno, toda v največjem delu se vendar izgubljajo semena v pesku, ker množica ne razume najvišjega smisla teh navdihov. Le narodno stran vidijo ljudstva jasno.

Kot preprostega kandidata za kralja, so Judje ponižali v njegovem času Kristusa. Poljaki so mislili samo na poljsko državo in se začudili, ko je Mickiewicz govoril Rusom bratsko. Za njegovega človekoljubnega duha iz indijsko-litovskih praočetov, so ostali skoraj slepi.

V Evropi so vojaki streljali za narodne cilje: za osvoboditev Italije, za enotnost Nemčije. Ljudstva je stiskal na Kavkazu in na Balkanu podpiral ruski car. Njega je tolkel francoski cesar, tega pa je premagal pruski kralj. Zadnji upor Poljakov so v krvi zadušili ruski generali. Povsod je napredovala vojaška tehnika in zaostrovala hujskaštvo narodov, toda medtem ko na zahodu narode delijo naravne meje, na vzhodu živijo mešano.

Na litovski zemlji so štirje različni rodovi živeli v mestih, z nasprotujočimi si cilji, z različnimi jeziki, s sovražnimi si verami. Od ulice do ulice je vladalo nezaupanje, sumničenje, na trgih vsakodnevne žalitve, maščevanje, zasledovanje in sovraštvo. Na tej nesrečni zemlji se je rodil Zamenhof. Na katerem prostoru bi bolj naravno zrastel ta genij, katerega pogled je globlje prodril in višje poletel onkraj narodnih egoizmov do čistega človeškega svetovnega nazora?

⁴Izaija 66, 10.12.18.

Poglavje II

Otrok v Bjalistoku

Srčna mati, pameten oče, impresiven kraj: to so trije glavni elementi pri oblikovanju Zamenhofovega genija.

Oče, Markus Zamenhof, je bil zavzet pedagog, rojen judovskim staršem 27. januarja 1837 v Tikocinu, med poljskim in litvanskim delom dežele, ki ji je takrat vladal ruski car. Dvajsetletni mladenič je ustanovil šolo v sosednjem mestu Bjalistoku in se poročil s hčerko tamkajšnjega trgovca Rozalijo Safer, rojeno leta 1839.

Malo je bilo učencev in mladi par reven. In 15. decembra 1859 se je rodil Ludvik Lazar, prvi sin. Kasneje so se rodili še štirje sinovi in tri hčerke. Veliko veselje, težka skrb. Kmalu je oče sprejel uradni položaj: v srednji državni šoli je postal učitelj zemljepisa in modernih jezikov. Leta 1873 se je z vso družino preselil v Varšavo, in od tedaj je učil nemški jezik na Veterinarskem inštitutu in na realni gimnaziji.

Število otrok se je povečevalo in plača ni zadostovala. Dom se je moral odpreti za 15 – 20 najemnikov. Celo to ni veliko pomagalo. Kmalu so otroci videli, da je oče že dodal novo delo k svojemu običajnemu popravljanju deških spisov: ko je sprejel dodatno še cenzorsko službo, je vsak večer pod lučjo razvezal debel sveženj tujih časopisov. In ko je vzel v roke rdeč svinčnik, je prebiral časopis za časopisom. To bolj uradno službo so mu poverili zaradi njegovega opaznega znanja tujih jezikov; a pedagoška naloga je bolj odgovarjala njegovi naravi. Za zemljepis je v ruskem jeziku objavil zelo praktične učbenike.

Z vsakodnevno neprestano prizadevnostjo so starši uspeli omogočiti svojim otrokom polno izobrazbo v gimnaziji in na univerzi. Trije so tako postali zdravniki in eden farmacevt.

Oče je bil moder in strog, skeptičen mož do sanj, a trmast glede dela. Religijsko vero je imel eno samo, namreč največjo zvestobo vsakodnevnim dolžnostim.

Mati je imela sladko angelsko naravo. Dobrosrčna, čuteča in v vseh ozirih skromna, se je iz vsega srca predajala svojim otrokom in gospodinjstvu. Slep

zaupajoča modrosti in pravičnosti moža si je vendar prizadevala omehčati njegovo sodbo v primerih kazni. Ko je iz očetove pisarne prišel nesrečni krivec, je skoraj vedno, ko da bi bilo slučajno, srečal mater, pripravljeno, da ga tudi "strogo" graja, medtem ko ga je božala po glavici s solzami v očeh. "Gotovo je bila njena kazen s poljubi bolj učinkovita kakor očetova roka," je mnoga leta pozneje pisal eden Ludvikovih bratov. "Ko je kdo od njih ostal brez kosila, po očetovem ukazu, mu je nevidni angel-skrbnik poslal porcijo po posredovanju stare kuharice, med popoldanskim spanjem družinskega poglavarja, in seveda samo danes in to zadnjič"⁵.

Toda te pustolovščine se niso dogajale Ludviku, ampak samo njegovim nagaživim sestram in bratom, ker ga je njegov oče in vsa družina spoštovala, kakor da že polnoletnega. Moder, skromen, razmišljajoč, študirajoč, nikoli glasen, čeprav nekoliko trmast, si je vedno prizadeval, da ne bi nikogar prizadel.

V razredu je že kazal nenavadno izobraženost in talent za pisanje. Učitelji so ga občudovali. Prijatelji so ga imenovali "baron" zaradi njegovega mirnega vedenja in vljudnostnih navad. Vendar pa se doma in v šoli ni kazal niti malo vzvišenega in brez nasmeha. Kot deček je bil bled in šibek, toda kot fant je postal živahen in vesel, odličen organizator praznovanj in izletov. Sestre, bratje ali kolegi so ga obkrožali kot vodjo in dušo zabave. Najraje je imel ples, vendar pa je tudi pri težkih šolskih problemih zelo rad pomagal z nasveti.

Od svoje matere je podedoval občutljivo dobrosrčnost in jo je oboževal kakor božjega angela. Večkrat bolnega ga je negovala s srčno skrbjo in vsako njegovo željo vnaprej tankočutno izpolnila. Razumljivo, da ga je že prej imela za najdražji zaklad. Ljubila ga je kakor punčico svojega očesa in na vsem svetu razen njega ni bilo boljšega. Verjetno upravičeno. Kdo stoji nad materino ljubeznijo?

Po bolečinah, brez obotavljanja, razumevajoča in zvesta, se razdaja in razdaja do smrti. . . in tudi po njej še pomaga.

Podobne ljubezni med materjo in mnogimi geniji so večkrat očitne. Pope, Musset, Lamartine, so oboževali svoje matere in jim veliko dolgujejo. Enako Zamenhof. Napravila ga je idealista in je zaupala njegovi veličini z neprestanim upanjem. Pobožno je varovala ta plamen kakor sij svete luči. Bila je preprosta žena in ga je zato vzgajala, da so vsi ljudje bratje in enaki pred Bogom.

Modri oče ga je vedno znova priklical v realnost, stran od sanj. Deček je vendar videl dejstva okrog sebe na ulicah Bjalistoka.

Mimo oken lesene hiše Zamenhofovih, na Zeleni ulici, je hodila množica Judov z značilnimi dolgimi bradami. . . V obraze so zadevale zalučane snežne kepe. Udarec pod očesom. Lice krvavi. Starec toži. . . "Ne lajajte, ničvredni Judje! Psi!"

⁵Iz zasebnega pisma Feliksa Zamenhofa.

kričijo dečki krščanskega rodu in se razbežijo, zasmehujoč neznani judovski jezik: "Hra, hre, hri, hro, hru." Temu se smeje in ploska ruski poročnik: "Odkorakajte s pločnika, vi, rasa tatov!..." in oficir pljune od prezira.

Na tržnici se premika množica. Tolčejo koraki in besede v glasnem hrumenju. Svetijo se barve med košarami in zelenjavo: zeleni šali litvanskih podeželank, ovčji kožuhi, sive vojaške obleke, plašči iz kamelje dlake, modre uniforme ruskih oficirjev, beli vojaški pasovi, rdeči ovratniki, zlati orli, srebrni okraski...

Prodajalke se pripravajo z nemškim pogajalcem. Pritečejo ljudje. Zvrstijo se radovedneži. Orožniki posredujejo. Ženske se pritožujejo v litvanskem dialektu. Policisti ne razumejo. "Govorite rusko!" grozi policist, "samo rusko, ne v spake-dranščini. Tu je ruska zemlja!..."

Protestira Poljak iz množice... Kje? ... Glej moža. Že so ga ujeli orožniki. Trepečejo navzoči, celo nejevoljno. Med rezili bajonetov odkoraka, aretiran. Vaščani molčijo. Poljaki spoštljivo pozdravijo mučenca, Nemci in Judje si ne snamejo čepic. "Ne bo nas več sramotil", mrmra dolgobradec. Jeza plamti v poljskih očeh, posmeh v ruskih.

Kaj vedo ti ljudje drug o drugem? Da imajo tudi oni srce, poznajo veselje in bolečino, ljubijo dom z ženo in otroki? Celó v mislih se to ne zgodi. Obstajajo samo Judje, Rusi, Poljaki, Nemci... ne ljudje, samo narodi. Na svojem domu vsak sprejema le sonarodnjake.

S prekletstvom staršev je od doma pregnana poljska mladenka, če je Rusu obljubila zvestobo.

Litvancem se smejejo: "So samo vaščani!" Njihova poezija in narodno prebujenje? Po Poljakih le "ruska spletká", po Rusih "nemška plačanost". Ničesar več nihče ne ve zaradi težkega jezika. O Judih si pripovedujejo čudne skrivnosti pri večernem klepetu slovanskih šivilj, medtem ko krpajo oblačila.

"Dva dni pred judovsko veliko nočjo je izginil paglavce. Na vratih sinagoge je viden rdeč madež pod nečitljivim napisom. Kdo lahko razume ta judovski zmazek? Grozljivo je to videti... Prav tako čudni se zde tudi pogledi na judovske množice na stopnicah sinagoge... Ali Judje ne morijo paglavcev, da bi imeli kri za skrite obrede? Zanje pek peče skrivnostne kolače..." Tako teče mrmranje.

Nato so dečka ponovno videli, a že se je razširil glas, ki je učinkoval na duše. Nad temi obrekovanji se je že zgražal deček Zamenhof v Bjalistoku. Kaj storiti, da se ljudje ne bi tako odvratno motili? Iz takih verovanj in hujskanj bodo nekoč sledile dejanske katastrofe.

Poglavje III

Gimnazijec v Varšavi

Štirideset let pozneje, leta 1905, je ruska soldateska okrvavila Bjalistok z najhujšim pogromom:

“Na ulicah mojega nesrečnega rojstnega mesta so se divjaki s sekirami in železnimi palicami zagnali proti miroljubnim prebivalcem, katerih krivda je bila samo v tem, ker so govorili drug jezik in so imeli drugačno vero kakor tamkajšnji divjaki. Zaradi tega so drobili lobanje in iztikali oči moškim in ženskam, onemoglim starcem in nemočnim otrokom.

Sedaj povsem jasno vedo, da je kriva vrsta odvratnih kriminalcev, ki z različnimi, najbolj zvitimi in najbolj podlimi sredstvi, z množično razsejanimi lažmi in obrekovanji, umetno ustvarjajo grozljiva sovraštva naroda proti narodu. Toda ali bi lahko največje laži in obrekovanja dala takšne grozljive sadove, če bi se narodi med seboj dobro poznali, če med njimi ne bi stali visoki in debeli zidovi, ki jim ne dovoljujejo svobodnega medsebojnega razumevanja in bi videli, da so člani drugih narodov, povsem enaki ljudje kakor člani našega naroda, da njihova literatura ne pridiga nekakšnih grozovitih zločinov, ampak ima enako etiko in enake ideale kakor naša? Razbijmo, razbijmo zidove med narodi!..”

Tako je Zamenhof govoril leta 1906 na kongresu v Ženevi. Skoraj enako je že mislil kot dobrosrčni deček v Bjalistoku. Bolela ga je odtujenost med prebivalci iste dežele. Bolelo ga je sovraštvo po vsem svetu. V njegovi misleči glavici sta se že ustvarjala načrt in volja, da pozneje, “ko bom prileten mož, bom nujno odstranil to zlo.”

Različne utopične sanje je odvrigel drugo za drugo, vendar pa je poglaviten sen ostal v njegovih mislih za vedno: to je bila ideja o enem človeškem jeziku. “Če bi se ljudje le mogli sporazumevati!” je hrepenel in po otroško računal, kateri jezik bi lahko sprejeli po vsem svetu. Poljaki bi prezirali ruščino, Rusi ne bi marali nemščine, Nemci ne bi prenašali francoščine, Francozi ne bi sprejeli angleščine.

Kaj storiti? Samo nevtralen jezik bi mogel vse združiti, brez žaljenja in ljubo-sumja. Če bi se takega mednarodnega jezika učili vsi ljudje, poleg svojega, tedaj bi lahko sami spoznali drug drugega, od naroda do naroda. Imeli bi neposredno razmerje med seboj. Prenehalo bi zaupanje v politične časopise ali diplomatsko hujskaštvo, kar določa splošno prepričanje o sosednjih narodih.

Ko je iz realne gimnazije v Bjalistoku s starši prispel v glavno mesto Poljske, je Ludvik Zamenhof vstopil v varšavsko klasično gimnazijo. Uradno zgodovino je njegovo jasno razumevanje razkrilo vse do temeljne resnice. O vojnah in političnih spretnostih, je govoril ves pouk. Ne samo v nesrečni litovski deželi se narodi med seboj niso poznali in so se vzajemno sovražili. Niso samo tam cvetela anonimna hujskaštva. V močnih državah so za to poskrbele vlade. Stoletja so bili vajeni voditi javno mnenje narodov drugega proti drugemu v skladu s trenutnimi političnimi cilji. Medtem ko so izdelovali topove, so že delovali časnikarji, govorniki, celo šovinistični pesniki, da bi oblikovali splošno občutje.

Uradni zastopniki so povsod širili zgodbe, nemir in sum. S slikami in tiskovinami so ganili ženska srca, zbujali ogorčenje ljudstva, ustvarjali celo jezo – vse samo, da bi si vzeli košček dežele ali afriške kolonije. Eksplodirala je vojna. Množično so padali mladi možje. Ženske so žalovale. Obubožalo je prebivalstvo porušenih vasi. Nastopil je mir. Država je izgubila sto tisoč lastnih ljudi in anektirala petdeset milijonov črncev. Generali slavijo, bobni ropotajo, zveni glasba. Čudovit tale uspeh. Premagana država prosi za zavezništvo. Že se je končalo ščuvanje. Od sedaj glejte dobrote in pozabite na vse grehe! Ampak prijatelj, že star, začne zavidati, zahteva “kompenzacijo”. Proti temu naj sedaj zakoraka “stroj za vtise” in vse naj se ponovi enako!... itd.

V genialnih možganih mladeniča se je ta slika razvila s presenetljivo natančnostjo. “Podri, podri zidove med narodi!” je mislil deček Zamenhof. “So le gugalnica v rokah anonimnih voditeljev. Naj preneha nerazumevanje zaradi medsebojnega nepoznavanja! Samo spletkarji imajo korist od tega. Narodi morajo sami nadzorovati zunanje gospodarjenje. Morajo sami imeti odnose z drugimi. Naj preneha monopol nekaj kalivcev miru! Samo zaradi nevednosti imajo oni vso moč. Naj padejo zidovi, oni bodo padli z njimi. Samo v temi živijo vampirji. Naj posije sonce, in izginili bodo.”

Z vnemo se je učil grškega in latinskega jezika. Že se je videl, kako se pelje po svetu in z gorečimi govori pridiga, naj ljudje oživijo tak jezik antične dobe in naj ga uporabljajo za skupne cilje. Ali ni govoril grško ves kultivirani svet v Aleksandrovi dobi? Ali niso razpravljali z latinskimi besedami vsi znanstveniki in izobraženci v Evropi skozi stoletja sijoče renesanse? Ali nista pisala v latinščini Kalvin in Erazem za dvajset ljudstev?

Vendar pa je celo latinščina težka, polna nekoristnih starih oblik, manjkajo ji moderni izrazi. Bolj enostaven, bolj primeren za sedanjo rabo bi naj bil jezik, o

katerem je sanjal. Ta bi naj bil takoj učljiv in uporaben za ljudstva sama in ne samo za izobražence. O delavcih, revnih ljudeh, ki se trudijo ves dan, je gimnazijec Zamenhof vse bolj premišljal. V družinskem krogu je rad glasno bral verze ruskega pesnika Nekrasova, predhodnika Gorkega. O prizadevanju in trpljenju, o nelepah hišah, kjer sta smrt in revščina plesala skupaj, je pel ta najbolj priljubljeni pisec.

Vse življenje je Zamenhof ljubil delovne ljudi in je raje stanoval v njihovih mestnih četrtih, stran od mondene družbe.

Ti ljudje so vendar glavne žrtve hujskaštva med narodi. Ko so se dogajali pokoli, so jih vedno kot prvi morali plačati s svojo krvjo in mirom. Po vsem svetu reveži vendarle hrepene po miru in napredku. Ko se zvečer lačni vračajo v sive domove, njihova misel išče luči, njihovo občutje sanja o rokah, ki bi jih bratsko stisnile prek morij in državnih meja. "Delavci vseh dežel, združite se!" je že kmalu pozneje postalo geslo množic. A zidovi stojijo med njimi, debeli, visoki, predvsem jezikovni. Podri, podri te zidove! je premišljal mladi Zamenhof. Pomožni jezik človeštvu mora biti za vse lahek.

Hitrost, logika morata vladati v njegovem fundamentu. Od tedaj je začel iskati kaj novega z umetnimi poskusi.

Ali more umetno ustvarjen jezik biti osnovan na sami logiki? Se je spraševal mladenič in iskal snov za slovar. Zakaj se ne zediniti za zelo kratke besedice, kakor so *ba, ca, da, be, ce, de, ab, ac, ad, eb, ec, ed* in poljubno vsem določiti pomen? Ni mogoče, je takoj spoznal. Teh besed se še sam ne more naučiti. Zapomniti si jih, bi presegalo človeške moči.

Jezik mora imeti žive besede, če naj bo cilj, da živi sam iz sebe. Zajeti iz skupnega vira evropskih jezikov, to je rešitev. Latinsko-nemški slovar bi bil najbolj mednarodni. Angleži, Francozi, Španci in Italijani, Nizozemci, Nemci, Skandinavci in celo Slovani, bi poznali njihove elemente v največji možni meri. Besede, kakor *horo, karto, vino, bruna* in podobne, pripadajo trinajstim do dvajsetim jezikom. Izbira bi morala biti kakor glasovanje večine. In vendar, človeški jezik je veličastna zadeva. Na moč bogate slovnice, obsežni slovarji, deset tisoč izrazov, vse to je plašilo mladega Zamenhofa. Kako priti do konca? Nekoč ga je na cesti pomirilo iskrivo spoznanje.

"Nekoč, ko sem bil v šestem ali sedmem razredu gimnazije, sem slučajno postal pozoren na napis Švejcarskaja (vratarnica), ki sem ga že večkrat videl in nato obesek Konditorskaja (slaščičarna). Ta – "skaja", me je pričela zanimati in mi pokazala, da pripone dajejo možnost, napraviti iz ene besede druge besede, ki se jih ni treba posebej učiti. Ta misel me je vsega prevzela in takoj sem začutil tla pod nogami.

Na strašno obsežne slovarje je padel žarek svetlobe in so se ti pred mojimi očmi pričeli hitro zmanjševati”⁶.

Od tedaj naprej je pričel študirati sistem pripon in predpon raznih jezikov. Kako bogat vir!

Kakšna čudovita možnost za rast in pomnoževanje! Največ jezikov jih uporablja slepo in brez reda. Ob dejansko polni in pravilni uporabi te moči, bi se iz malega števila besednih korenov razcvetel bogat slovar. Že samo pripone *-ino*, *-aĵo*, *-isto*, *-ema*, *-igi*, *-iĝi*, bi ga stotero pomnožile. Deset tisoč besed bi se dalo samostojno oblikovati brez posebnega učenja. V šoli so njegovi učitelji gledali na Zamenhofa kot na jezikoslovca, ki je vreden, da ga opaziš. Zelo mlad se je že začel učiti francoščine in nemščine. V petem razredu gimnazije je pričel študirati angleščino. Izgovorjava težka, nenatančen pravopis, toda kakšna moč in hitrost v stavkih! Slovnica? Zelo neobsežna. Samo nekaj starinskih nepravilnih oblik. Bogat jezik torej sploh ne potrebuje sklanjatev, spregatev ali težkih jezikovnih skladenj. Nekaj kazalcev, vedno istih, je dovolj za tvorbo glagolskih časov. Dodatne končnice, kakor o, a, e, bi naj koristile že kar same, kakor da gre zgolj za pripone, za tvorbo samostalnikov iz glagolov, iz pridevniških glagolov in prislovov iz drugih besednih vrst.

Istočasno je Zamenhofa v tistih letih, razen jezika, zaposlovalo tudi drugo prizadevanje. Njegova mati je bila verna. Njegov oče ateist. On sam je že kot deček izgubil religiozno vero. Njegova logika mu ni dovoljevala, da bi verjel naukom duhovnikov. Toda, ko mu je bilo šestnajst let, je trpel zaradi praznine v srcu. Ni videl nikakršnega življenjskega smisla. Za koga dela? Kdo so ljudje? Zakaj ne takoj umreti? Vse se mu je zdelo ničevo in gnusno. Zanj je bil tisti čas zelo mučen. Portret iz tistega časa, nekoliko surov in grenak, je kazal žalostnega gimnazijca.

Ta notranja kriza pa ga je rešila. Korak za korakom je odkrival resnico zase. Razumel je nekakšen naravni smisel. Začutil je visok klic k cilju človeštva, ki je bil bolj natančen. Oblikoval je lastno vero o življenju in smrti. Sedemnajstleten je prejel novo vero in srečo duše zunaj dogem. V srcu je čutil močan navdih. Z večjo vnemo se je vrnil k delu. Poznejši portret kaže spremembo v očeh. Vlada sladkost.

V letu 1878 je Zamenhof sedel v zadnjem razredu gimnazije. Takrat je že bil pripravljen načrt njegovega jezika, ni pa še bil čisto podoben sedanjemu esperantu. Nekaj sošolcev se je zanimalo za njegovo dolgotrajno delo. Z veseljem jih je seznanil z novim jezikom. V nekaj tako enostavnega in lahkega, nihče od njih prej ni verjel. Šest ali sedem navdušencev se je naučilo sistema.

⁶Iz pisma N. Borovku o izvoru esperanta; iz ruščine prevedel v esperanto V. Gernet (Lingvo Internacia 1896, št. 6-7; Esperantaj Prozaĵoj, s. 239).

V stanovanju staršev, na ulici Novolipie, je Ludvik imel svojo izolirano sobo v pritličju. Tu so se srečevali njegovi prijatelji pri priljubljenem vodju skupine. Vsi skupaj so bili vneti za človeško pobratenje. Visoke sanje, velika naloga. Petega decembra so praznovali rojstvo jezika. Okrog pogače, ki jo je mati ljubeče spekla, je sedel Ludvik z navdušenimi sošolci.

Prvič je zazvenel njihov "lingwe uniwersala" (univerzalni jezik). Po besedah, polnih upanja, so zapeli himno bratstva:

*Malamikete de las nacjes
Kadó, kadó, jam temp' está!
La tot' homoze in familje
Konunigare so debá.*

*(Sovraštvo med narodi
padi, padi, je že čas!
Vse človeštvo v družino eno
združiti se mora.)*

Junija, leta 1879, je bilo konec gimnazijskega pouka in vsi sošolci so se razšli. Osebnost njihovega glavnega prijatelja je zapustila v njih tako močan vtis, da so celo pričeli propagirati njegove ideje in govoriti o novem jeziku. Toda, kakor je Zamenhof žalostno pozneje ugotovil "pri srečanju s posmehi zrelih ljudi so ti takoj hiteli tajiti ta jezik in ostal sem popolnoma sam". To se, skoraj brez izjeme, dogaja velikim duhovom skozi vso človeško zgodovino.

Tudi doma je moral utrpeti še krutejši udarec. Do tistega časa oče navidezno ni zavračal njegovega dela, saj so fantu vendar sijajno uspeli vsi izpiti. Toda ko je prišel trenutek, da zapusti gimnazijo in si izbere poklic, takrat je zapihal krizni veter. Že večkrat so znanci in profesorski kolegi Markusa Zamenhova opozarjali glede njegovega sina. "Taka fiksna ideja v glavi mladeniča je lahko grožnja norosti. Škoda bi bilo pustiti takega talenta, da se izgublja v himerah. Kmalu bo zbolel, če bo tako nadaljeval!" Tako so česnali dobronamerni svetovalci.

Za fantovo prihodnost je v glavnem skrbel njegov oče. Kaj bo delal v življenju, če ga bo vsak imel za neresnega moža, le "sanjača"? Postati zdravnik je takrat bila ena takih karier, ki je bila dovoljena Judom v ruskem carstvu. Koristen študij, ne pa sanjarjenje, to je bilo tedaj predvsem nujno. Tako je moral Ludvik celo obljubiti, da bo opustil zadevo glede svetovnega jezika, vsaj začasno. Težka in boleča je bila ta žrtev.

Tam je stal "oltar". Na mizi so ležali zvezki s slovarjem, slovnico, verzifikacijami in prevodi v nov jezik. Ljubi rokopisi, rezultat dolgoletnega premišljevanja in iskanja. Ali se znebiti vsega tega? Oče je to zahteval. V njegovi omari je vse to izginito. Debela vrstica je povezala zavoj. Vrata so se zaprla.

Poglavje IV

Študentska leta

Po dolgem materinem poljubu, se je študent odpeljal v Moskvo. Prostrano mesto. Prepolna univerza. Kremeljski stolpi se bleščijo. Na cestah belina snega. Drsijo sani, zvonijo zvončki. Drvijo dolgogrivi konji. Povsod veselo, živahno življenje.

Mladenič je bil revno nastanjen. Z lekcijami je kaj malega zaslužil. Toda težko najde mlad Jud že samo priložnost za inštruiranje. Nekaj dela tudi za časopis *Moskovskie Vedomosti*. Doma sta starša boječe zaskrbljena. "Samo devetnajst rubljev sem izdal na mesec", jima piše, da bi ju pomiril. Toda kako se prehranjuje?

Vestno je študiral medicino. Tudi on se je po svoje sklanjal nad trupli umrlih v secirnici. S simpatijo je odkrival mehanizme človeške sestave. Celo tam so mu sledile njegove sanje. Ali si niso v življenju vsi ljudje podobni, z enakimi organi, enakimi bojznimi in željami. Ali jezikovne ali barvne razlike to spremenijo? Nepoznavanje med narodi bi se moralo končati.

Vendar je izpolnil obljubo. "Za razmišljanje o človeštvu počakaj nekaj let!" je odzvanjal očetov opomin. A velika praznina je bolela srce. Kako živeti brez idealnega cilja? Njegova sočutna misel je iskala snovi. Tedaj se je misel obrnila k trpljenju Judov. Branje v časopisu ga je opozarjalo. Sionistično prebujanje ga je privlačevalo. Tudi njegov narod, kakor vsi, je imel pravico biti priznan in cenjen. Zakaj bi samo Judje morali skrivati svojo narodnost ali se je sramovati? Tudi oni imajo pravico imeti lastno kulturno središče. Mojzesovi vnuki so razsejani vsepovsod. Mnoge pritiska žalost. Onstran grškega modrega morja leži stara Palestina⁷. Delovanje, zbiranje, potrpežljiva volja, bodo privedli do čudeža. Morda bo tam na zemlji prerokov že stal nov dom Hebrejcev. Učilnica, kongresna dvorana, bosta odprli svoja vrata. Kolonisti se bodo naselili v okolici. Samo pravičen je mogel biti tak načrt. Razseljenemu ljudstvu naj se vrne upanje. Zamenhof je že v mlajših letih zložil verze v ruskem jeziku. Pesem Hebrejcem je dal natisniti v glasilu *Russkij Jevrej*:

⁷Ime "Palestina" prihaja od imena Filistejcev, naroda indoevropskega izvora, ki se je v ob-

*K oltarju svobode, o bratje, zdaj pohitite!
Za gradnjo lastnega doma vsakdo naj pride z opeko.
Tudi če premaknil mnoge bo vihar, vodovje in nespamet
tvoje seme, tvoje delo se ne izgubi pod zemljo.*

*Prebudi se, ljudstvo, navajeno biča!
V času takem spanje bi pomenilo sramoto.
Z mogočnim valom množic
dvignimo zastavo v znak življenja!
Če bogati v lovu na zlato
ko sužnji ljubijo roké mogočnih,
mi ubogi z novčiči garanja
verige bomo vse razbili.*

K oltarju svobode, o bratje, zdaj pohitite!

Zgovorno je zvenel mladeničev klic. Vendar Zamenhof ni postal pozneje celo kak sionistični vodja. Vsakršno poveličevanje judovskih zaslug ga je bolelo. Stalno govorjenje o “svetem narodu nad vsemi” je ranilo njegovo občutje, kakor da to hoče žaliti druge narode. Ostra kritika proti Poljakom, Rusom ali Romunom, mu ni ugajala. Pritožbe o vladah, ki tlačijo, so se mu zdele pravilne, toda ne sovraštvo do narodov. Celó med njegovimi sonarodnjaki ga je že najmanjša šovinistična beseda odgnala.

Tudi Judom bi bilo zelo potrebno, da bi поблиže spoznali druge narode. Tudi zanje je bil nujen mednarodni jezik. Da bi pričeli razumeti razliko med množicami in skritimi podpihovalci, da bi poznali zgodovino drugih: saj tudi ti trpijo, tudi nje tlačijo mogočneži, tudi nje izkoriščajo maloštevilni spretneži. Judje naj ljubijo svojo Postavo, svoj narod in navade, toda najbolj od vsega naj bi ljubili človeštvo in mu služili kakor bratje. Tako je čutil razmišljujoči študent in se vrnil k svojim sanjam.

Celo “devetnajst rubljev” ni bilo tako lahko najti na začetku meseca, in ti niso bili dovolj. Zamenhof ni rad obremenjeval staršev z izdatki. Minili sta že dve leti. Poleti 1881 se je vrnil domov.

močje današnje Gaze naselil iz Male Azije in je bil skozi vso zgodovino starega Izraela največji sovražnik Izraelcev. Ko je rimski cesar Titus leta 70 po Kr. zatrl upor okupiranih Judov, je podrl tempelj in mesto Jeruzalem, večino Judov pa, ki so pokol preživel, izgnal iz njihove domovine, da so se razselili po vsem Rimskem cesarstvu. Cesar Hadrian je v letu 135 po Kr., Judejo kot odgovor na drugi judovski upor v letu 132 po zatrtju s pol milijona pobitih Judov preimenoval po Filistejcih v Syria-Palaestina. Današnji “Palestinci” so v resnici del arabskega naroda in nimajo z nekdanjimi Filistejci razen sovraštva do Judov nobene povezave. Prip. V.O.

V Varšavi bo na univerzi nadaljeval študij medicine. Ljubeči materi je pri-povedoval o teži obljube, dane očetu. Njegov življenjski cilj je ostal isti. Ljudje se morajo pobratiti. Kje leže papirji in poskusi mednarodnega jezika? V prostem času jih bo lahko pregledoval in se vrnil k dragemu mu delu.

S solzami je mati sedela vsa bleda. Molčala je. Njena bela roka je sladko božala glavo velikega sina. Star je že dvaindvajset let. Kako bo slišal to resnico? Nekega dne je njen mož vendar zažgal njegove rokopise. Moder in strog, samo zaradi očetovske ljubezni, je to storil. Verjel je, da bo tako "rešil" svojega sina. Že večkrat je jokala zaradi te eksekucije. Sedaj se je jok vrnil. Molčala je.

Ludvik jo je razumel. Vso dramo je uganil. Takoj pa je prosil očeta, da vrne obljubo. Svoboda je zanj nujna. Nujno ga kliče neka dolžnost. Le samemu sebi bo obljubil, da nikomur ne bo govoril o svojem cilju in delu, dokler ne konča univerze. V resnici izguba napisanega ni bila tako pomembna. Dejansko je vse vedel na pamet. Z vnemo je obnovil svoje delo.

V zvezkih iz avgusta 1881 se pojavi skoraj enak jezik kakor leta 1878, vendar je že bil napredek. Lepa Heinejeva balada *En songô (V sanjah)*, je bila prevedena iz nemščine:

*Mo bella princino il sonto vidá
Ko žuoj malsešaj e palaj,
Sul dillo, sul verda no koe sidá
Il armoj amizaj e kalaj.*

*"La kron' de ta padro fio pu moe ste,
La ora, la redša ra sello!
La skepro diantiza, - rol mo ne volé,
Tol mem koj volé mo, ma bella."*

*"Fo et ne estebła, šo palla a mo,
Kor et i la tombo kušé mo
E koj i la nokto vione mo a to,
Kor tol fe prekale amé mo!"*

Prevod v slovenščino:

V sanjah

*V sanjah princeso sem videl,
in lica mokra solza –
Pod drevesom zelenim sedela,*

srce ob srcu tesno.

*“Za krono očetovo
malo mi mar!
Proč, stran tole žezlo in tron –
tebe želim le, preljuba!*

*“Ni možno!” mi ona odvrne:
“V grobu me čvrsto drže,
le ponoči iz njega prihajam,
k tebi, ljubezen edina!”*

Šest let je Zamenhof delal po ves dan, izboljševal in preizkušal svoj jezik. Prevajal je dela avtorjev raznih dežel. Pisal je izvorna dela. Glasno si je prebiral napisane strani. Mnoge oblike so se zdele teoretično dobre, a praksa je kazala, da so neprikladne. Glej, to je bilo težko in tole ni bilo blagovžno.

“Veliko sem moral oklestiti, nadomestiti, popraviti in korenito preoblikovati. Besede in oblike, načela in zahteve so se rinile in oteževale druga drugo, medtem pa se mi je v teoriji, vse ločeno in v kratkih poskusih, zdelo povsem dobro. Te zadeve, kakor primer univerzalnega predloga *je*, prožni glagol *meti*, nevtralna, a določna končnica *aŭ*, itd., mi verjetno nikoli ne bi padli v glavo na podlagi teorije. Nekaj oblik, ki so se mi zdele bogastvo, se je sedaj v praksi pokazalo kot nepotreben balast; tako sem npr. moral odvreči nekaj nepotrebnih pripon.”⁸

Med tem očiščevalnim delom je iz jezika odšlo tudi nekaj latinskih korenov, kakor npr. *anno kaj diurno*, ki sta bila nadomeščena z *jaro* in *tago*. Dejansko je *-ano* že bila pripona z drugačnim pomenom. Po drugi strani pa Zamenhof ni maral besed z dvema črkama skupaj. Dan in noč sta zvenela zelo grdo v sestavljenih besedah, kakor *ĉiudiurne* ali *diurnmeze* in sta tudi bili mednarodni dejansko le za maloštevilne izobražence, ki poznajo latinski jezik ali tiste francoske besede kakor *diurne*, ki jih ljudstvo nikoli ne uporablja. Medtem pa je beseda *tago* vsaj takoj znana mnogim velikim narodom pri vsakodnevni uporabi, torej je pravzaprav veliko bolj mednarodna. Enako lepše zveni veznik *kaj* iz grščine, namesto *e* iz latinskega *et*, ne preveč jasen za uho, za deljenje stavkov, da ne bi naredili zmede.

Ko so nato nekatere osebe od zunaj hotele “izpopolniti” slovar, so se pogosto vračale k prvotni obliki in so samo korakale nazaj na poti, ki jo je že prehodil bolj izkušen in bolj skrben človek. Teoretično so rekli “ona oblika bi bila gotovo bolj znanstvena kakor ta”. Tudi Zamenhof je že našel isto pred njimi, toda večletna

⁸Pismo Borovku.

praksa mu je omogočila videti hudo neustreznost prejšnje in potrebo po zamenjavi z boljšo.

Da je "genij dolga potrpežljivost", kakor je pel Viktor Hugo, je pokazalo šest let neprestanega "poliranja" s preizkušanjem. V otroških letih je bil Zamenhof vnet za glasbo. Igral je klavir in rad je pel. Zato je harmonija vedno vladala njegovemu okusu. Ni verjel, da slovnica in slovar zadoščata za oživitev jezika. Vsaka robotost ali teža v stavkih ga je močno trpinčila. Dolgo je tožil samemu sebi, da jezik ni dovolj "tekoč". Zato se je pričel izogibati dobesednemu prevajanju iz tega ali onega jezika. Trudil se je naravnost misliti v novem.

Poskus za poskusom, in jezik je sam shodil. Postajal je lažji. Postal je hitrejši. Že je nehal biti senca drugih. Dobil je svoje življenje, svojega duha, svoj lasten značaj. Sedaj je sladko odriaval zunanje vplive. "Govor je že tekkel sam, gibko, milo in povsem svobodno, kakor živ očetov⁹ jezik."

Tedaj se je zgodilo resnično rojstvo mednarodnega jezika. Kajti kako naj bi pomagala človeštvu mrtva zbirka besed? Koliko bi veljala, celo z odobravanjem devetdesetih znanstvenikov? Vsak bi vlekel na svojo stran. Manjkal bi temelj. Ne bi bilo nekakšnega skupnega sloga. Ne bi obstajala navada za urejanje svobode. Nasprotno, zaradi Zamenhofove potrpežljivosti in genialnosti je jezik že živel, ko se je pojavil. V sebi je že nosil neko moč, kajti uporabljal ga je velik človek. Slovnica in slovar sta bila znanstvena in tako neosebna, razen izbire končnic ali dajanja prednosti nekaterim končnicam in besedicam. Toda duh, ki povezuje, slogovni fundament, sta že bila zapечатena z zelo osebno roko. V to je Zamenhof vložil veliko iz samega sebe. S tem je izrazil novo občutje, novo človeško hrepenenje.

Impresivna je bila njegova osebnost, sama po sebi skromna, a trmasta z ozirom na cilj. Pomenila je sanje mnogih neznanih src. Zato je kasneje vplivala na prvi krog piscev v novem jeziku.

Slovstvo kakega naroda pričinja v splošnem z vojnim pesništvom. Njegov stil in duh označuje kak slaven pevec o bitkah. Jeziku Zamenhofa se je zgodilo nasprotno. V miroljubnih pesmih miru je stopil v javnost. O človeškem pobratanju so pisali tudi Mojstrovi nasledniki.

Izrazil je tudi svoje duševno stanje. Šest let je ostajal v molku. To je bil težek čas. Z nikomer ni govoril o svojem delu. To skrivanje ga je mučilo. Zato ni rad hodil v javnost. Nikjer ni bil prisoten, ničesar se ni udeleževal. V družabnih krogih se je čutil tujca. Tako so minila najlepša leta življenja, študentska, žalostno in boleče. Ta ogenj in trpljenje v molku je naslikal s pesmijo iz tistega časa:

⁹Morda aludira avtor na običaj v srednjem in novem veku, v času skupnega jezika vseh izobražencev v Evropi in Ameriki, namreč univerzitetne latinščine, da so ta jezik kot drugi jezik vsakega izobraženca, pogosto imenovali »lingua paterna« - očetovščina. Iz istega razloga tudi esperantu sam pravim, da je to poleg moje slovenske materinščina moja očetovščina. Prip. V. O.

Mia penso... (Moja misel)

*Tam na polju, skrito od sveta, tik pred nočjo poletno
glej, prijateljica v krogu poje pesem upanja otožno.
O uničenem življenju govori sočutno –
moja rana, spet zadeta, zaboli me v novem krvavenju.*

*“Spiš že mar? O joj gospod, čemu le ta negibnost?
O, najbrž le spomin iz dragega otroštva?”
Kaj naj rečem? Brez solza je bil pogovor
z gospodično, ko počiva po poletni promenadi!*

*Moja misel in duševna muka, bolečine in vsi upi!
Koliko je mojih žrtvovanj že šlo molče od mene k tebi!
Kar najdražjega sem jaz imel – mladost – sedaj objokovano
sem položil na oltar dolžnosti, ki mi ukazuje!*

*Ogenj čutim v sebi, tudi jaz želim živeti –
nekaj v notranjosti me odganja, ko se bližam veseljakom...
Če usodi ni povšeči ves moj trud in moje delo –
naj le pride kmalu smrt v nadi – brez velike boli!*

Poglavje V

Doktor Esperanto

“Priateljica iz kroga” je nekega dne uganila skrivnost. Klara Zilbernik, hči trgovca iz Kovna, je srečala Zamenhofa pri svojem svaku. Duhovita, vesela, energična in dobrosrčna, je pazljivo opazovala boječega in molčečega mladeniča. Visoko čelo, čisto in premišljujoče; pod očali sijoč in globok pogled.

Ljubezen je prišla mednju. Nekega dne ji je izpovedal svoji dve skrivnosti. Razumela je in se odločila, da se bo udeležila njegovega življenja z vso predanostjo.

Lahko je že vnaprej videla težo eksistence in je zato delovala precej pogumno. Zdravniško diplomu je Ludvik Zamenhof prejel že dve leti pred tem; toda med letoma 1885 in 1887 je zaman iskal takojšnjih sredstev za preživljanje. Iz kraja v kraj je žalostno poskušal najti dovolj klientele. Začetek je bil neuspešen. Tudi njegova skromnost in občutljivost sta ga ovirali. Zelo priljubljen pri revnih bolnikih vendar ni znal priti do večjega zaslužka. V Plocku so ga nekega večera privedli v hišo bogatašev. Tam je ležala starejša ženska, poleg nje pa trije zdravniki. Brezupno stanje. Po dveh dneh je umrla. Vsem štirim zdravnikom, ki so jih poklicali, so otroci poslali visoko plačilo. Zamenhof je svojega zavrnil. Zakaj vzeti plačilo, če je klient umrl? V litovskem mestecu Vejsije je bil pri smrti dekletca. Vročica jo je odnesla. Od bolečine je nesrečna mati skoraj znorela. Še mesece kasneje je slišal njen jok in ječanje. Sklenil je zapustiti splošno prakso in je izbral okulistično stroko. Jeseni 1886 se je vrnil v Varšavo v hišo staršev. Tam je odprl okulistično ordinacijo. Še isto zimo je spoznal svojo zaročenko in dobil pogum, da izroči svoje delo javnosti.

Leta že je iskal založnika. Brezuspješno prizadevanje. Nihče ni hotel tvegati denarja. Tudi tako je izkusil grenko finančno plat na svetu. Pričela se je nova muka.

Vendar se mu je z objavo svojega jezika mudilo. Medtem ko ga je v tišini izpopolnjeval, je na Zahodu zacvetel “Volapük” župnika Johanna Martina Schleyerja iz Konstance. Slovar je bil težek in samosvoj. Dolgo časa Zamenhof ni ničesar vedel o tem poskusu. Ko ga je dosegel glas tega jezika, se je najprej zelo razveselil, a je pozneje ugotovil, da rešitev sama ne ustreza. Kmalu je gibanje že upadlo.

Mnogi ljudje so izgubili pogum in so zadevo opustili. Nujno je bilo treba svetu pokazati, da je cilj pravi. Le sistem je bil slab. Jezik mora biti vendar mednaroden in živ, ne pa umetno sfabriciran.

Tedaj je posredoval mož, ki je zelo rad pomagal. Bil je to oče Klare Zilbernik. Njegova hči se je z dr. Zamenhofom zaročila spomladi. Mladi znanstvenik in idealist mu je zelo ugajal. Vprašal ga je po njegovih načrtih. Veličasten projekt! Plemenit cilj. Bil je preprost trgovec, a ljubitelj idej. Čemu torej služiti denar in varčevati? Ali ne za pripravljanje lažje poti bolj izobraženemu kakor je sam in je bolj dragocen za človeštvo?

Mnogi očetje bi na njegovem mestu odsvetovali hčerki. Rekli bi: "Izberi si resničnega in realnega moža, ki zasluži denar, ne pa sanjačal!" Tako bi govorili, ko bi si frizirali brke. Drugače Zilbernik: "Tvoj Ludvik je genij," je rekel: "hčerkica moja, imela boš sveto nalogo. Ljubosumno mu tudi jaz želim pomagati."

Zato je tast predlagal, da bi bila poroka že poleti in bi prej, na njegov račun, natisnili knjižice svetovnega jezika. Tako se je zgodilo. Po dveh mesecih so krtačni odtisi že čakali na cenzorja. K sreči je to bil dober znanec Zamenhofovega očeta. Delo se mu je verjetno zdelo nenevarna naivnost. Končno je 26. julija 1887 izstavil dovoljenje tiskarju. Avtor je bil nemiren. Po eni strani nestrpnost, po drugi pa se ga je loteval strah.

Pred tem sem bil zelo vznemirjen; čutil sem, da stojim pred Rubikonom in da po dnevu, ko bo izšla moja brošura, ne bom imel možnosti umika; vedel sem, kakšna usoda čaka zdravnika, ki je odvisen od javnosti, če ta javnost vidi v njem fantasta, človeka, ki ga zaposlujejo "stranske zadeve"; čutil sem, da na karto polagam vso prihodnjo spokojnost in eksistenco, svojo in tudi svoje družine; vendar pa nisem mogel zapustiti ideje, ki je stopila v moje telo in kri, in... sem prestopil Rubikon.

V enem takšnih dni je Zamenhof napisal zelo kratko pesem: "O, srce moje!" Zveni nekoliko kakor težko dihanje človeka, ki teče po stopnicah pet nadstropij in obstoji pred vrati:

*O, srce moje, ne tolči mi nemirno,
ne skači mi iz prsi!
Saj tega več ne morem izdržati,
o, srce moje!*

*O, srce moje! Po dolgem svojem trudu,
mar ne dospem do zmage ob najvišji uri!
Dovolj! naj bitje se mi umiri,
o, srce moje!*

Prva knjižica je izšla v ruskem jeziku. Kmalu zatem so sledile poljska, francoska, nemška in angleška izdaja. Vse so vsebovale enak uvod, besedila v mednarodnem jeziku: krščansko molitev “Oče naš”, “Iz Biblije”, “Pismo”, pesmi, popolno¹⁰ slovnico s šestnajstimi pravili, dvojezični slovarček z devetsto koreni. Tu so bile tudi pristopne izjave z obljubo, da prejemnik te knjižice takoj prične z učenjem, ko bi deset milijonov oseb dalo enako obljubo. Z izjavo na drugi strani je avtor že zapustil vse svoje pravice, ker je “mednarodni jezik, kakor jezik vsakega naroda, skupna last”. Celotno delo je bilo podpisano s psevdonimom lepega pomena: “Doktoro Esperanto”.

Zamenhof se je 9. avgusta poročil in se vselil v zelo skromne sobice na ulici Przejazd 9 v Varšavi. Tam je z ženo pričel z razpošiljanjem brošure časopisom in osebam v vse mogoče dežele. Ona je pisala imena in naslove, dala tiskati male oglase v časopise. Tako so minevali meseci začetnega skupnega življenja. Srečni so tisti, ki znajo ovekovečiti svojo ljubezen s takoj pripravljenim semenom za skupen ideal.

Kako bo knjižica sprejeta? Ali bo enostavno padla v tišino in pozabo? Ali ljudje v slepoti niti ne bodo brali sadov desetletnega dela? Grozil je brezupen dvom. V takih urah je pogosto v ženinih rokah, ali bo pihala v plamenček upanja opogumljanje, ali pa ga bo ugašala z jokom in malenkostnim pritoževanjem. Velika je, če varuje plamen.

Drug za drugim so prihajali odgovori. Vprašanja, nasveti, odobravanja ali navdušena pisma. Nekaj jih je celo že bilo napisanih v novem jeziku. Torej je postal živ, ker je uporabljen. Kmalu so se oglasili mnogi prijavitelji. Oblikoval se je družinski krog. V dvojnem smislu je prenehala Zamenhofova osamljenost.

Zanj je bilo veliko veselje, da se je od tistega časa čutil obkroženega z vnetimi somišljeniki. Celo še z večjim zadovoljstvom je mislil, da je jezik zdaj že našel skupino privržencev in bi lahko kmalu rastle sam po sebi. Po njegovem upanju “bo avtor tedaj povsem odšel s prizorišča in bo pozabljen. Ali bom potem še živel, ali bom umrl, ali bom še ohranil moč svojega telesa in duše, ali jo bom izgubil – zadeva sploh ne bo odvisna od tega, kakor usoda kakega živega jezika niti malo ni odvisna od usode te ali one osebe.” Tako je pisal v *Dua Libro*, ki jo je izdal le v lastnem jeziku že v začetku leta 1888. Z mnogimi prijavitelji si je osebno dopisoval. Toda največkrat je moral ponovno govoriti o isti temi. Vsem je zato odgovoril s splošno brošuro¹¹.

¹⁰ *Plena gramatiko* - popolna slovnica – tu ne pomeni, da je slovnica popolna, saj takega standarda ne more doseči nobena slovnica, pač pa, da vsebuje vse elemente za razumevanje in uporabo mednarodnega jezika. V resnici to ni bila slovnica v običajnem pomenu besede, ampak le navedek in kratka razlaga šestnajstih pravil, ki določajo oblikoslovje, besedotvorje in stavkoslovje mednarodnega jezika. Prip. V. O.

¹¹ Dro. Esperanto: *Dua libro de l' Lingvo Internacia*. Kajero no. I, Varsovio 1888 (Cenzuro

“...moja globoka vera v človeštvo me ni prevarala”, je zapisal v predgovoru. “Dobri genij človeštva se je zbudil: z vseh strani prihajajo k občečloveškemu delu množice...; mladi in stari, možje in žene – in hitijo prinašat vsak svoj kamen za veliko, pomembno in na moč koristno gradnjo.”

Novi privrženci si niso dopisovali le z Zamenhofom, ampak tudi med seboj. Antoni Grabowski je že prevajal iz del Goetheja in Puškina.

Oktober leta 1889 se je pojavil prvi imenik s tisoč imeni iz raznih dežel. Po splošni rabi se je *Lingvo de Esperanto* (jezik Upajočega), kmalu imenoval čisto enostavno “Esperanto” (Upajoči). Njemu se je v Nürnbergu pridružil Leopold Einstein in z njim ves klub svetovnega jezika¹². Še istega leta so osnovali mesečnik *La Esperantisto*. Ta je poročal o skupinah v Sofiji in Moskvi. Rodilo se je mednarodno gibanje.

Istočasno je grenkoba zaradi zunanjih okoliščin ponovno mučila doktorja. Klienti niso polnili njegove sprejemnice. Od tasta je prejel denar za tiskanje brošur. Za dom pa ni želel sprejeti njegove pomoči. Hotel je nujno z delom zaslužiti sredstva za življenje. Že sta se rodila sinova Adam in Sofija. Žena se je znova odpeljala v Kovno v stanovanje staršev. Medtem je mladi okulist znova iskal prakso v drugem kraju. V Hersonu ob Črnem morju si je brezuspešno prizadeval. Maja 1890. leta sta se oba ponovno našla v poljskem glavnem mestu. Tam je Zamenhof prevzel nase izdajanje časopisa *La Esperantisto*, po želji somišljenikov. Skoraj vsi so bili reveži in le kakšnih sto jih je plačevalo naročnino. Po nekem času je porabil vso svojo moč in vsa sredstva. Z ženo in otroki se je znašel v težavah, ki so ga tlačile. Prav tedaj je hudo zbolela mati, ki jo je ljubil iz vsega srca. Dušila ga je tesnoba. Vse je izgledalo brezupno črno. Usoda je grozila, da mu vzame oboževano mater in tudi njegov življenjski cilj. Če bi sam izginil, bi jezik vendar mogel uspevati, je menil. Toda, če bo ustavil tiskanje osrednjega glasila, bo kmalu usahnil ves napredek. “...če bo steblo nehalo živeti”, je pisal v zadnjem klicu, “bodo vsa upanja izgubljena... moj položaj je dosegel zadnjo stopnjo nezmožnosti...”

Tedaj se je pojavil prijatelj, v najboljšem pomenu te besede. Geometer, delaven in skromen, je bil W. H. Trompeter iz Schalka v Westfaliji. Esperantist od prve ure je razumel Zamenhofovo veličino in veličino njegovega cilja. Vsa zadeva, tako pomembna za človeštvo, je plula kakor orešček na prostranem morju. Majhen, šibek, neznan, če bi ga potopil valček, svet tega sploh ne bi zaznal. Toda če bo živel, kakšna čudovita rastlina se bo nekoč razcvetela iz tega oreščka in bo razprostrla dobrohotno listje nad pobratenimi ljudstvi!

18/30 Januaro).

¹²Gre za eno najmočnejših skupin privržencev Schleyerjevega “svetovnega jezika” Volapüka, ki so kolektivno prestopili k Zamenhofovemu esperantu, kar se je pozneje razširilo skoraj na vsa volapükistična društva po svetu.

“Rešimo orešček!” je sklenil Trompeter. Jemal bo iz svoje lastne plače. Čeprav ne ravno bogat, je anonimno predlagal določeno vsoto za nadaljnje izhajanje časopisa za tri leta. Uredniku je namenil sto mark mesečnega plačila. Do leta 1894 je bilo življenje tako zagotovljeno. “Brez Trompeterja naša zadeva morda sploh ne bi obstajala,” je govoril Zamenhof v Boulogni. “Nikoli ni govoril o sebi, zase ni zahteval nobene zahvale”, bil je najzvestejši in najiskrenejši svetovalec.

Bil je eden med tistimi redkimi možmi, ki znajo žrtvovati celo del svojih potreb, da bi pomagali geniju.

Tri leta je torej Zamenhof lahko mirno delal; a zadele so ga nove nesreče. Že avgusta 1892. leta mu je umrla tako draga mati. Kdo ga je negoval, malčka, kdo je gladil njegovo deško glavo, kdo ga je naredil sočutnega in človekoljubnega, ta je sedaj odšla. Udarec mu je pustil nezaceljivo rano. V letu 1894 ga je materialno vprašanje znova tlačilo. S svojo družinico se je moral preseliti v Grodno.

Tam je ostal štiri leta. Čakala sta ga veliko veselje in obenem žalost. Vso mladost je vneto bral nova Tolstojeva dela. Sedaj se je slava velikega Rusa razširila po svetu. Človeštvo je opozarjal na ljubosumje in nasilje. Njegov plemeniti glas je bilo slišati, ko je vse ljudi klical k ljubezni in bratstvu. Po sijajni karieri novelista se je bogati grof spreobrnil k podobnemu idealu, za katerega je Zamenhof živel že od svojega otroštva. Zapustil je plemstvo in se obrnil k preprostosti. Vaščani so postali njegovi bratje. Narodom in cerkvam je očital medsebojno sovraštvo.

Kdo bi lahko bolje soglašal s skromnežem iz Bjalistoka? Zaradi svoje tenkočutne plašnosti, si ni upal vsiljevati se Tolstoju. Le med drugimi mu je poslal knjižico iz leta 1888. Odgovor ni prišel. Vendar pa je seme bilo vrženo. Po šestih letih se je dvignilo pred javnostjo. Ljudska ruska založba “Posrednik” se je zanimala za esperanto in je prosila za mnenje znamenitega misleca. “. . . ko sem pred šestimi leti prejel esperantsko slovnico, slovar in članke, napisane v tem jeziku,” je odgovoril Tolstoj, “sem v ne več ko po dveh urah ukvarjanja s tem, že lahko, če ne ravno pisal, vsaj prosto bral v tem jeziku. . . Velikokrat sem videl, kako so se ljudje sovražno vedli drug do drugega samo zato, ker je tu bila mehanična ovira za medsebojno razumevanje. In tako je učenje esperanta in njegovo razširjanje brez dvoma krščanska zadeva, ki pomaga pri ustvarjanju Božjega kraljestva; stvar, ki je poglobljena in edina določenost človeškega življenja.” (Jasnaja Poljana, 9. maja 1894).

Tak govor je bil velika spodbuda. Pismo je bilo ponatisnjeno v La Esperantisto in je grelo navdušenje. Pojavil se je tudi še pozneje, v drugi številki letnika 1895, prevod iz Tolstojevega eseja Vera in razum. Zaradi tega je ruska cenzura prepovedala časopis v carstvu. Grozen udarec: saj je tam imel največ naročnikov. Izhajanje je moralo prenehati. Uradni slon je stopil na mušico in jo zmečkal. A tako je umrlo sredstvo esperantskega povezovanja. Žalost in tema sta zavladatale v krogu. Medtem pa se je Zamenhof znova bojeval z ostrinami življenja.

V drugi deželi je na srečo pognalo posejano zrnje. Že decembra istega leta je izšel časopis *Lingvo Internacia*. Esperantski klub v Upsali je izdajal časopis na Švedskem. Od tistega časa se gibanje ni več ustavilo.

Poglavje VI

Idealistični prerok

Po materini smrti so se Zamenhofovi bratje in sestre približali očetu, katerega srce je opešalo. Velika je bila njegova življenjska tesnoba, postal je zelo občutljiv. Skupno žalovanje je povežalo vse sinove in hčere. Bolečina in spomin na ljubljeno umrlo sta jih združila okrog njene ljubezni in duha. Vsi so skrbeli za to, da bi osladili življenje nesrečnega očeta. Postal je najdražji prijatelj. Zaradi tega so se, odleteli iz gnezda, trudili, da bi se vrnili v Varšavo, kakor hitro bi bilo to mogoče. Drug za drugim so se vrnili z otroki in ponovno zavzeli mesto v družini.

Zato se je tudi Ludvik vrnil leta 1898. S svojimi se je nastanil v revni ulici judovske četrti, Ulica Dzika 9. Do svetovne vojne je ostal tam. Kot okulist je pričel zelo nedonosno prakso. Pacienti so plačevali samo po štirideset kopejk – nekateri celo nič. Toda čeprav zelo varčni, Judje niso marali dolgov. Običajni okulisti so zahtevali velike vsote. V bogatih salonih so razkošno stanovali. Zato so mnogi ljudje z bolnimi očmi raje oslepel. Sedaj je prispel ljudski zdravnik. Mnogim je celo rešil vid. Kmalu je bila njegova sprejemnica polna od jutra do večera. Postal je resničen dobrodelnik.

Prijateljsko se je sklanjal nad utrujene delavce in blede šivilje, ki so mu zau-pale. Z izkušnjami in študijem je kmalu postal opazen specialist. Tako je životaril do smrti, zelo skromno, zelo revno, stran od vsakršnega razkošja.¹³ Z vsakdanjim trdom so skrbi, ki so ga morale, izginile. A vse redkejši je ostajal tudi tisti prosti čas za višji cilj. Vendar ga je tolažila misel, da njegova žrtev prinaša človeškemu bratom takojšnjo pomoč. Zvečer pa je sédel in ponovno vzel pero.

Pisanje, prevajanje, dopisovanje so mu vzeli velik del noči. Esperantsko gibanje se je širilo po svetu počasi, vendar napredujoče. Z ljubeznijo je sledil prizadevanjem novih bojevnikov:

*Daleč vsaksebi stojimo,
vsi, tale od onega. . .*

¹³Nekoč, v nekem ameriškem velemestu, po govoru o Zamenhofu za mlade delavce, me je judovski deček iz Varšave vprašal: “Je to isti Zamenhof, dobrosrčni okulist iz ulice Dzika?”

*Kje si le, kaj vendar delaš,
o, dragi bratje?*

*Ti tam v mestu, ti tam na trgu,
v vasi neznatni...*

S to pesmijo *Al la fratoj* (Bratom) kakor kristal prozorno, lahko vidimo v dno njegovega srca, kako je bilo v večerni tišini, misleč na drugačen “družinski krog”.

Večkrat je mislil tudi na revno skupino pacientov – na judovske delavce. Sam je doma govoril le poljsko in se je čutil pripadnika človeštva, a ga je zaposlovala usoda nesrečnega naroda. Kot študent je že v sionističnem krogu našel preveč šovinizma. Nasprotna stranka “asimilistov” mu tudi ni ugajala. Z drugačnim šovinizmom so nadomestili prvega. Po njih bi Judje morali skrito pozabiti svoj rod, postajati celo bolj poljski kakor Poljaki ali bolj ruski kakor Rusi. To se mu je zdelo neresnica. K luči in iskrenosti je ciljal. V skladu z njegovo vero ljudem ne bi bilo treba svoje narodnosti niti ponosno vsiljevati niti sramotno skrivati. Ostati bi morali prosti in iskreni. Vera, domač jezik in izvor naj ostanejo zasebne zadeve. V nekaterih deželah je cerkev že izstopila iz uradnih struktur. Odslej naj bi se ločili tudi država in domovina.

Judje naj bi bili dobri državljani, pripravljeni pomagati, v tej ali drugi državi. Sebe naj ne bi imeli za tuje, ampak naj tudi ne bi bili kakor tisti, ki spremenijo narodnost. Naj stoje bratsko in enaki z drugimi na nevtralnem fundametu v korist drugim. Judu v Varšavi ni potrebno postati Poljak ali Palestinec. Naj bo enostavno pošten poljski državljani. Tako bo lahko ostal tudi Jud in pripadnik človeštva, kar je najvažnejše. Učenje mednarodnega nevtralnega jezika bi združilo vse Jude na svetu in jih istočasno povežalo na enaki osnovi z vsemi drugimi narodi.

V tem smislu je Zamenhof objavil knjigo v ruskem jeziku, da bi dosegla bralce po vsem širnem carstvu. Podpisal jo je s *Homo Sum* (Človek sem) in izbral naslov *Hilelizem* po imenu Hillel. Ta znameniti izobraženec antične Palestine je živel v Jeruzalemu v zadnjih letih pred Kristusom. Najbolj avtoritativni učenjak glede Postave, jo je vedno razlagal *v duhu*, medtem ko jo je Šammaj s svojo šolo strastno branil po črki. Prijetnega in ponižnega značaja je stari mislec pridigal ljubezen, mir in učenje. “Kar je vam neprijetno, tega ne storite drugim”, tako je povzel vse učenje. Po Hillelu se človek ne bi smel ločevati od drugih po zunanji drži. Vsak bi se moral upoštevati kot del celote. Lahko je razumeti, kako so te misli privlačevale Zamenhofa in nanj vplivale.

Vendar njegov *hilelizem* ni vzbudil navdušenja med Judi v Rusiji. Nobeni od obeh strank ni ugajal. To je bilo preveč idejno. Nasprotovalo je tudi političnim

interesom. Da bi to uresničili, bi morali predvsem priznati enakost med narodi. Do tedaj so voditelji raje agitirali za lažje cilje. Rabinom se je avtor zdel v zadevah vere preveč svobodomiseln.

Z vseh uradnih strani so prihajale samo kritike ali sumničjenja. Samo malo število tistih, ki so bili iskalci resnice, ga je razumelo in mu pritrjevalo. Šovinisti ga niso marali. Znova je trpel zaradi moči predsodkov. Znova ga je bolela osamljenost v duši. Toda vera je ostala neomajna. Ljudje se morajo združiti onkraj razlik med narodi. Samemu sebi je ponovno izrekel geslo, ki ga je namenil esperantskim somišljenikom: “Kar bomo mogli, bomo naredili”:

*Stotero semen se izgublja –
a mi nadaljujemo setev*¹⁴

Od leta 1900 do 1905, je esperanto napredoval hitreje. V dvanajstih deželah so ustanavljali skupine in časopise. V Franciji so ga podpirala pomembna društva. Pridružili so se že znani znanstveniki. Gibanje se je širilo. Takrat so sklicali v Boulogne-sur-Mer prvi kongres esperantistov.

S čudno plašnostjo je Zamenhof pričakoval to uro. Najprej je okleval, ali naj bi se sploh odpeljal tja. Potovanje bi bilo dolgo in stroški veliki. Tudi še nikoli ni stopil v javnost. Ni znal govoriti. Bal se je tolikerih pogledov novih, neznanih obrazov. To ga je motilo. Končno je vendar sklenil, da gre. Zvesto, demokratično se je podvrigel želji esperantistov. Nekoliko drgetaje je pripravil govor, ki bi ga prebral. Saj bo somišljenikom povedal temelj svoje misli. Razložil bo najvišji cilj skupne zadeve.

Potoval je s soprogo. Vagon tretjega razreda ju je pripeljal v Pariz. Tam se je pričel zanj teden, pred katerim je bil poln strahu. V glavnem mestu, najbolj bleščečem na svetu, sta ga pričakala hrum in laskanje. Županstvo ga je pričakalo v mestni hiši. Minister za javno izobraževanje mu je podelil red časti. Na vrhu Eifflovega stolpa je kósil z najbolj slavnimi francoskimi znanstveniki.

Med vsemi slovesnostmi se je držal zelo skromno, nekoliko zadržano, vedno obzirno. Težki so bili ti dnevi, polni slovesnosti, za moža, ki ni bil vaje sveta in je dolga leta ostajal doma. Vendar je razumel, da to pomaga javnosti predstaviti esperanto. Zato je vse potrpežljivo prenašal. Celó v poznih večerih, zelo utrujen, je vendar sprejemal zvedave novinarje. Vsem je potrpežljivo odgovarjal, ne o sebi, le o svetovnem¹⁵ jeziku.

¹⁴Iz Zamenhofove pesmi *La Vojo* (Pot).

¹⁵Privat v tej knjigi še ni zaznal bistvene razlike med značajem svetovnega in značajem mednarodnega jezika. Svetovni jezik je tisti, ki je trenutno najmočnejši in v svetu dominira – mednarodni jezik pa je tisti, za katerega se narodi svobodno odločijo in dogovorijo, ne zaradi nje-gove družbene ali celo vojaške moči, ampak po kriteriju komunikacijske pravičnosti. To napako mešanja obeh kategorij mnogi uporabljajo vse do danes. Prip. V. O.

Skeptični Parižani so ga morda imeli za naivnega. Motili so se. Zelo jasno je videl vsa dejstva in se izogibal iluzijam. Zelo dobro je uganil, da je bil ves program skrbno pripravljen, zahvaljujoč naporom in prizadevanju požrtvovalnih gostov in prijateljev, kakor so to bili Javal, Sebert, nekateri akademiki, Bourlet, zelo zavzet profesor. To je bilo možno, ker je tedaj bila francoska vlada uradno pacifistična. Jutri bi lahko zapihal političen veter z nasprotne smeri in spravil pod vodo vse "mednarodno", pod valove šovinizma. Zato je bilo prav uporabiti priložnost za širjenje esperanta.

A pravo veselje ga je čakalo v Boulogni. Tam bo srečal brate iz vseh držav. Tam se bo znašel v "družinskem krogu".

Po vseh ulicah obmorskega mesteca so visele zelene zastave z zvezdo upanja. Okoli gledališke avle je že bilo slišati le mednarodni jezik. Angleži s flanelastimi čepicami, Francozi v slovesnih frakih, Poljaki, Rusi, Nizozemci v potovalnih oblekah, očarljive Španke z barvitimi šali so se srečevali na trgu in skupaj klepetali. Razumeli so drug drugega. Tekoče in lahkotno so tekli pogovori. Od ust do ušes. Od Švedov do Italijanov. Padli, padli so zidovi med narodi.

Blagoslovljeno se je začel že večer. Na cestah se je pričelo temniti. V kongresno dvorano je sedaj vsak vstopil na odprto zborovanje. Ljudje so hitro pritekali. Iz hotelov. Iz pristanišča. Z železniške postaje s kovčki v rokah. Gledališče tega mesteca se je že polnilo. Dvorana je premajhna. Tisoč¹⁶ somišljenikov se je tam drenjalo. Od parterja do balkona se sliši žuborenje esperanta. Skoraj nihče še ni videl Zamenhofa. Največ ljudi ga pozna le po genialnem delu, po kratkem pisemcu, ki ga ljubeče hranijo v arhivih skupin ali po portretu, obešenem na steni krajevnega sedeža. Vsak je znal na pamet njegove ohrabrujoče verze:

*Iz goste temine svetlika se cilj,
h kateremu gremo pogumno.
Prav kakor zvezda na nebu v noči,
svetleče kaže nam smer.*

V težkih urah krajevne propagande, kdo se ni pogosto spomnil besed iz *La Vojo*? O teh izkušnjah so spregovorili poslušalci v polni dvorani. Toplota se je razširila pod svetilkami. Vznemirjeno drgetanje se je kotalilo med množico, med pričakovanjem... Nenadoma je zazvenela glasba himne *La Espero* (Upanje):

*V svet prišlo je novo čustvo,
glas močan gre skozi svet...*

¹⁶Pisec je število udeležencev zaokrožil na tisoč, v resnici jih je bilo med 600 in 700. Prip. V. O.

Istočasno smo vsi vstali. . . Na oder je, z vodstvom kongresa, prišel ljubljeni Mojster. Nizke rasti, plašen, ganjen, z zelo visokim čelom, okroglimi očali, z že sivo bradico. Vse je že letelo ali nihalo po zraku, roke, čepice, robci, med polurnim vzklikanjem. Ko je vstal, po pozdravu župana, je znova zagrmelo navdušenje. Toda že je spregovoril. Hrum je ponehal. Vsi so znova posedli. Skozi tišino so zveneale njegove besede:

“Pozdravljam vas, dragi somišljeniki, bratje in sestre iz velike človeške družine, ki ste se sestali iz bližnjih in daljnih dežel, iz najrazličnejših držav sveta, da bi si bratsko stisnili roke v imenu velike ideje, ki nas vse povezuje. . .

Svet je današnji dan za nas. Skromno je naše srečanje, zunanji svet ne ve veliko o njem in besede, izgovorjene na našem srečanju, ne bodo telegrafsko poletele v vsa mesta in mesteca sveta; niso se sestali državniki, niti ministri, da bi spremenili zemljevid sveta; ne svetijo se razkošne obleke in množica občudovanih odlikovanj v naši dvorani, ne grmijo streli okoli skromne hiše, v kateri smo; a skozi zrak naše dvorane poletavajo skrivnostni zvoki, zelo tihi zvoki, neslišni za uho, a zaznavni za vsako občutljivo dušo; to so zvoki nečesa velikega, kar se sedaj rojeva.

Skozi zrak letajo skrivnostne prikazni; oči jih ne vidijo, a duša jih čuti: so podobe prihodnjega časa, povsem novega časa. Prikazni bodo poletele v svet, se utelesile in okrepile, naši sinovi in vnuki jih bodo videli, jih čutili in uživali. . . Pogosto se srečujejo osebe raznih narodov in razumejo druga drugo; a kakšna ogromna razlika je med njihovim sporazumevanjem in našim! . . . Tam se član enega naroda ponižuje pred članom drugega naroda, govori njegov jezik in sramoti svojega, jeclja in zardeva in se čuti motenega pred svojim sogovornikom, medtem ko se ta drugi počuti močnega in ponosnega; ob našem srečanju pa ne obstajajo močni in nemočni narodi, privilegirani in nepriviligirani, nihče se ne ponižuje, nihče ni moten; vsi stojimo na nevtralnem fundamentu, vsi smo v polnosti enakopravni; vsi se čutimo kot člani enega naroda, kot člani ene družine; in prvič v človeški zgodovini, mi člani raznih narodov, stojimo drug poleg drugega, ne kakor tujci, ne kakor konkurenti, ampak kot bratje, ki se, ne vsiljujoč drug drugemu svoj jezik, med seboj razumemo, ne sumimo koga drugega zaradi teme, ki razdeljuje, se med seboj ljubimo in si med seboj podajamo roke, ne hinavsko, kakor tujec tujcu, ampak iskreno, kot človek človeku. Dobro se zavedajmo pomembnosti današnjega dne, kajti danes se med gostoljubnimi stenami mesta Boulogne-sur-Mer, niso srečali Francozi z Angleži, ne Rusi s Poljaki, ampak ljudje z ljudmi. Naj bo blagoslovljen dan in veliki in slavni naj bodo njegovi sadovi! . . .

Po mnogih tisočletjih medsebojne gluhonemosti in bojevanja se sedaj v Boulogni pričinja dejansko v večji meri medsebojno sporazumevanje in pobratenje članov raznih narodov človeštva; in ko se enkrat to začne, se ne bo ustavilo, ampak bo šlo dalje, vedno bolj in silneje, do zadnjih senc večne teme, dokler ta za vedno ne izgine.”

Tako je govoril Zamenhof. Papir v njegovih rokah se je tresel. Bil je močno ganjen. Ali bo mogel brati dalje? Nekaj ga je vendar potiskalo dalje. Čeprav nevajen javnega nastopanja, je njegov glas naraščal in postal glasen. Prek strani, ki jih je nekoliko vročično obračal, je zagledal poslušalstvo. Možje, žene, mladeniči, belolase glave, pozorni obrazi, soglasni pogledi. Vladala je topla tišina. Vsi so bili, kakor da bi vleкли besede iz njegovih ust. Nadaljeval je z ljubeznijo.

Povedal je pravično in skromno. Govoril je o Schleyerju, zgodnejšem pionirju ideje o svetovnem jeziku. Že je pozabil na njegove ostre napade in tudi napade volapükistov. Govoril je le o velikem delu svojega predhodnika. Prosil je kongres, da počasti njegovo ime. Govoril je o trpljenju in upanju človeštva, o sveti dolžnosti, o prihodnosti pobratenja. Govoril je o prvih bojevnikih za ta cilj. Govoril je o žrtvah umrlih. Zahvalil se je Einsteinu, Waśniewskemu, Trompeterju. Vse poslušalstvo se je dvignilo za spominski pozdrav. Globok občutek je zavladal v dvorani. Ko je držal papir, so se Zamenhofu vidneje zatresle roke. Ali bo mogel povedati sklepni del? Njegov glas se je trudil z zadnjimi močmi:

Kmalu se bodo začela dela našega kongresa, namenjena dejanskemu pobratenju človeštva. V tem slovesnem trenutku je moje srce polno nečesa neopredeljenega in skrivnostnega, in čutim željo, da bi si olajšal srce z nekakšno molitvijo, ki bi me obrnila k neki višji Moči, da bi priklical njeno pomoč in blagoslov. Ampak tako enako, kakor v sedanjem trenutku nisem pripadnik kakega naroda, ampak preprosto človek, tako podobno čutim, da v tem trenutku ne pripadam kakšni narodni ali pristranski veri, ampak sem samo človek. In v tem trenutku stoji pred mojimi dušnimi očmi le ona visoka moralna Moč, ki jo vsak človek čuti v svojem srcu, in k tej neznani Moči se obračam s svojo molitvijo:

*Tebi, ti močna Skrivnost brez telesa,
ti Moč, ki sveta si vladarka. . .
Tebi, ki vsakdo drugače te kaže,
a vsakdo enako v srcu te čuti. . .
danes pomolim.*

*K tebi ne pridemo z vero plemena,
z dogmami slepe navdušene volje;*

*zdaj je umolknil prepir verovanja
in vera srca se dviguje v veselje. . .*

*Kdor koli si že, skrivnostna ti Moč,
prisluhni glasovom iskrene molitve,
otrokom človeštva rodu
povrni svoj mir!*

*Hiteli smo k delu, hiteli smo k boju,
da rod bi človeški znova združili.
Podpri nas, o Moč, ne pusti nam pasti,
le daj nam preiti oviro. . .*

*Zelena zastavo visoko nosimo;
pomeni nam dobro in to, kar je lepo.
O Moč ti skrivnostna in sveta, le blagoslovi,
da nam je doseči ta cilj.*

*Zidove med narodi bomo razbili,
in ti razlete se in v hrupu zdrobe
in padejo v večno pozabo,
ljubezen, resnica obvladata zemljo.*

Ko je Zamenhof spet sédel, znova brezkončno vzklikanje in ploskanje, mnoge oči so se orosile. Zelo enostavno, zelo iskreno je minila ura, težko opisljiva.

Nekaj je letelo po zraku, nekak piš ovekovečenja. Vedno, ko se udeleženec spominja te ure, se v njegovem pogledu zasveti solza. Saj se je tedaj rodil nov čas. Celo svetovna vojna ga ni mogla uničiti. O, draga naivnost boulognskega časa!

Novo rojstvo človeštva z vonjem po zibelki. Prijateljstvo enostavno in iskreno. Rokovanje. Medsebojno razumevanje. Besede skromnega človeka. Resnična veličina genija, ki živi z vezivom na naših ustnicah. Močan duh iz čiste duše. Drget srca od postajanja človeške skupnosti. O, drget iz Boulogne, pospremi me do groba! . .

Na krvavih poljih je padlo na tisoče najboljših. V mesta in vasi je vela groza. Pokanje. Žalovanje. Revščina. Leseni križi – brez konca. V bolečini preostali dvigujejo oči. Kaj jutri?

O, seme Boulogne, rasti nad grobovi!

Poglavje VII

Homaran

Pripadnik človeštva

Na zunaj je boulognski kongres bil predvsem propagandna slovesnost. Vendar pa so o razširjanju jezika na uradnih sejah razvili zanimivo razpravo. Tekoče in lahko so zveneli argumenti in odgovori govorcev. Na nevtralnem fundamentu se je vsak čutil enakega in svobodnega. Kakor vse kongresnike, je to zelo presunilo Zamenhofa. Ko se je vrnil v Varšavo, je prinesel veselo izkušnjo, ne le jezikovno, ampak moralno:

Kdor je slišal številne govore in diskusije..., kdor je videl to polno sproščenost in ganljivo bratstvo... med vsemi udeleženci kongresa, ta pri sebi ni verjel, da so si vsi ti ljudje še včeraj bili povsem tuji, da jih je združil le nevtralni jezik in da je tistih nekaj tednov, ki jih je vsakdo od njih posvetil učenju bajeslovno lahkega nevtralnega jezika, naredilo čudež in, ne da bi koga odtrgalo od naravne domovine, jezika ali verske pripadnosti, da je dalo ljudem iz najbolj različnih narodov in verstev možnost, da zažive med seboj na kar najbolj miroljuben in iskren bratski način¹⁷.

Sanje, je mislil, je torej možno izpolniti, in dejansko se učenje svetovnega jezika kaže kot prvi najbolj učinkoviti korak.

Pozimi so bližnja dejstva prinesla divje nasprotje, ki govori samo zase. Ruski in japonski imperij sta se vojskovala med seboj. Medtem so se narodi v Rusiji pričeli upirati carskemu režimu. Množica revnih delavcev je pred palačo v Petersburgu prosila za osnovne politične pravice. Gardisti na konjih so dobili ukaz, naj streljajo. Možje, otroci, žene so v krvi padali v sneg.

V zahodnih in južnih provincah je upor postal že naroden. Letonci, Ukrajinci, Kavkazci, so se pričeli bojevati za osvoboditev domovine. Da bi odvrnili nevarnost, so vladarji uporabljali tradicionalno metodo: "Divide ut imperes" - Deli, da bi vladal. Konkurencu med narodi so takoj izkoristili in zaostriili prepire

¹⁷Iz Zamenhofove brošure *Homaranismo*, izdane brez podpisa, Petersburg 1906.

s specialnimi agenti. Tako imenovana "Črna roka" je bila pri policiji usposobljena za te namene. V razna mesta so pričeli pošiljati tolpe, ki so razvemale pogrome. V Varšavi so poljski socialisti to preprečili z oboroženo mladino, ki je nadzorovala vse ulice. Napovedovala se je groza. V Litvi in Odesi je bilo lažje. Tam so živeli v zelo velikem številu Judje. Razbijanje prodajaln, ropanje in pokoli so kmalu došli. Na Kavkazu se je podobno zgodilo med drugače imenovanimi narodi, Rusi in Gruzijci, Tatari in Armenci.

Ogabni prizori! Kako vse drugače od tistega v Boulogni! Zamenhof je, zadet v srcu, čutil dolžnost, da naredi nov korak. Narodi naj se naučijo braniti se pred takimi zvijačami. Naučili naj bi se osvoboditi se od sovraštva tako, da bi se izogibali nekoristnemu konkuriranju. Kar je predlagal Judom pod naslovom Hilelismo, se je odločil, je primerno tudi na splošno.

Zdaj se bo obrnil na vse ljudi, ne glede na njihovo narodnost. Poleg tega, da so pripadniki narodov, bi se morali čutiti za homarane¹⁸, pripadnike človeštva. Zato je bil naslov knjižice, ki so jo natisnili brez avtorjevega imena, leta 1906 v Petersburgu, Homaranismo. Vsebovala je nov nauk o razmerju med domom, narodom in človeštvom. Deklaracija iz dvanaajstih paragrafov je oblikovala sistem verovanja. Kratek predgovor jo je pojasnjeval:

Homaranizem je nauk, ki, ne da bi trgal človeka od njegove lastne domovine, niti od njegovega jezika niti od njegove religije, daje človeku možnost, da se izogne vsaki laži in ugovorom glede svojih narodnih in verskih načel, in da se lahko sporazumeva z ljudmi vseh jezikov in ver na fundamentu, ki je nevtralnno človeški, na načelih medsebojnega bratstva, enakosti in pravičnosti.

Predgovor je namigoval na izkušnjo kongresa v Boulogni, kot dokaz, da je tako bratstvo možno. Vendar opozarja, da ne kaže mešati homaranizma z esperantizmom:

Obe ideji sta si zelo sorodni, nista pa istovetni. Lahko si odličen esperantist in vendar nasprotnik homaranizma.

Samo zato Zamenhof knjižice ni javno podpisal, ker se je želel izogniti zmedi. Ta navidezna plahost ga je zelo trpinčila. Leta 1912 je javno odložil vse uradne vloge v zadevah esperanta zato, da je pridobil popolno svobodo, in od tedaj dalje se je s svojim imenom podpisal na nove izdaje te brošure.

V vzhodni Evropi obstajata med narodi dva glavna elementa različnosti in sovraštva: jezik in religija. Poljaki so katoličani, Judje pripadniki hebrejizma;

¹⁸Beseda "homarano" je sestavljena iz samostalnika *homo* = človek; pripone *-ar* = skupina z isto lastnostjo (*homaro* = človeštvo) in pripone *-an* = pripadnik, član – torej skupaj: *homarano* = pripadnik človeštva, ki se tega zaveda in ima temu ustrezno naziranje. Prip. V.O.

Letonci so luterani, Rusi pravoslavni, Armenci kristjani, Tataři mohamedanci. Razlik ne zastruje samo posebna govovica, ampak tekmovalna vera.

V literaturi in cerkvi se osredotočajo narodna čustva. Zato najdemo med Zamenhofovimi točkami dva glavna dela: prvi je jezikovno-politični, drugi verski.

V svojem domačem življenju naj vsak govori svoj materni jezik, kakor komu drago, vendar naj ga ne vsiljuje tujerodnim ljudem, da jih ne bi oviral ali žalil. V primeru srečanja naj bi vsakdo uporabil nevtralnó izrazno sredstvo, kakor je to esperanto. S svojimi enako verujočimi naj bi sledil tistim verskim običajem, ki jih želi zaradi tradicije ali po izbiri, z drugače verujočimi ljudmi pa bi se naj obnašal le po tem načelu: "Ravnaj z drugimi tako, kakor želiš, da bi drugi ravnali s teboj."

Enako kakor v primeru govovice pomeni mednarodni jezik nevtralnó fundament za neovirano srečavanje in bratenje, tako bi nekaj podobnega moralo obstajati tudi na verskem področju. Pod imenom "Bog" ali pod kakim drugim imenom bi homarani razumeli tisto nerazložljivo Moč, ki jo mnogi čutijo kot vzrok vzrokov v materialnem in moralnem svetu ali kakor nekateri menijo, samo v moralnem. Nikoli naj ne bi sovražili, zasmehovali ali preganjali koga zaradi tega, ker je njegova vera v to Moč drugačna, kakor tista, ki ji oni dajejo prednost. Enako je surovo barbarstvo, če komur koli očitamo njegov jezik ali izvor. Zavedajo naj se, da dejanske verske zapovedi ležijo v srcu vsakega človeka v obliki vesti, in da je glavno medsebojno spoštovanje in pomoč. Na vse drugo v veri naj bi gledali kot na dodatke, po mnenju nekaterih kot na obvezujoče izreke Boga, po mnenju drugih kot na komentarje, ki so jih prispevali veliki učitelji človeštva, po mnenju tretjih kot na mešanico naukov in legend ali običajev, ki so jih postavili ljudje. Največkrat pa prav ti običaji zastrujejo razlike.

Skozi raznobarna stekla vidijo ljudje eno in isto Moč. Svobodne so lahko propagandne pridige. Toda homarani naj nikoli ne vsiljujejo drugim svojega videnja v luči svoje narodne barve. Filozofsko gledano poučene osebe že tako pogosto dopuščajo, če ne kar spoštujejo različna verovanja drugih intelektualcev, toda glede navad je spor mnogo važnejši.

Zato je Zamenhof vztrajal pri nevtralnem fundamentu navad, ne le idej. Vsakdanje življenje v vzhodni Evropi kaže potrebo s praktičnega vidika. Dejstva to zahtevajo. Pozdrav ali ne-pozdrav ob kamnitih križih ob javnih poteh. Uradno vsiljevanje sobote ali nedelje kot prisiljenih prazničnih dnevov. Imeti ali ne imeti dolgo brado. Prisega na Bibliji ali z dvigom roke. Pričanje s kapo ali brez kape na glavi. Vse podobno se lahko zdi na zahodu zelo smešno. In vendar je vse to povzročalo na vzhodu stoletne boje. Tako to položi na ustnice ime kakega naroda, kakor da gre za psovko.

Celo izjave so važne, ne le običaji in ideje. V Galiciji judovski jezik ni bil¹⁹

kot materinščina zakonito uvrščen v uradnih zaznamkih. Judje so morali vpisati pri popisih kot svoj jezik bodisi poljski, nemški ali ukrajinski. Le pri veroizpovedi so lahko šteli pripadnike raznih rodov: pripadniki izraelitskega kulta = Judje, rimski katolčani = Poljaki, grkokatoličani (uniati) = Ukrajinci, protestanti = Nemci. Tudi če so že zdavnaj opustili vero svoje stare domovine, so se vpisovali po narodni veroizpovedi, zaradi števila. Šlo je torej le za narodni vidik s ciljem politične statistike!

Zato je Zamenhof pripravil nevtralni fundament tudi z opazno skrbjo glede izjav: Homarani naj bi se navadili iskrenosti. Na zadnji strani brošure so bili pripravljene odgovori za prostovoljne pripadnike. Ponudil je naslednje rubrike: dom, domovina, narodnost, materni jezik, osebni jezik, osebna verska pripadnost. Le tak vprašalnik bi omogočil vsakemu izreči polno resnico, ne da bi se zgodilo izdajstvo trpečih sorojakov.

Zamenhofov materni jezik je bil ruski, njegov osebni jezik je bil poljski. Njegov rod je bil judovski, njegova religija svobodno veroizpovedna. To bi mogel priznati na homaranističnem vprašalniku. Toda če bi to postavil na carski potni list, bi ga takoj prišteli v eno od narodnih strank. Ali k Rusom, ki tlačijo Poljake, ali k Poljakom proti Judom.

Zato homaranistični formular predlaga zelo praktičen model za prihodnje uradne popise pod državnim nadzorom.

Enako skoraj vseh dvanajst točk v brošuri lahko cilja na dva učinka. Po eni strani takojšnje napotilo k individualnemu vedenju. Po drugi strani pa to kaže k bolj pravičnim zakonom med ljudmi. Štirinajst zlahtnih Wilsonovih načel je vladajočim diplomatom le pokazalo, kaj bi morali storiti. Če bi padlo soglasje, bi skupaj z njim padla tudi načela. Razcefran papir bi se razletel pod zeleno mizo. Narodi bi te koščke ujeli, in vsak bi vihtel svoj kos, da bi tako opravičil nov boj.

Medtem pa bi lahko Zamenhofov program takoj vodil ljudi in nato vplival na zakonodajalce. Njegovih dvanajst točk lahko seje le pomiritev: Glejte na človeštvo kot na eno družino. Ta ideal naj obvladuje vaša dejanja. Človeka ne sodite po njegovem rodu, ampak po njegovih dejanjih! Dežela ne pripada samo enemu narodu, ampak vsem njenim prebivalcem. Ne vsiljujte svojega narodnega jezika in ne vere drugim ljudem. Postavite ime "človek" nad imena narodov! Patriotizem naj

¹⁹Mišljen je *jidiš*, ki v resnici ni semitski izvorni jezik Judov, kakor sta to hebrejščina in aramejščina, ampak je srednjeveško nemško narečje, ki je v rabi Judov sprejelo veliko slovanskih in nekaj hebrejskih besed, pisati pa so ga začeli s hebrejskimi pismenkami, kar je še danes mogoče videti na spomenikih judovskih pokopališč v srednji in vzhodni Evropi. Zamenhof je seveda govoril tudi jidiš, saj se ga je lahko naučil kar na cestah rodnega Bjalistoka, čeprav so v družini njegovih staršev govorili rusko, v njegovi lastni družini v Varšavi pa potem poljsko. Zamenhof je napisal tudi prvo slovnico judiša, ki sicer nikoli ni izšla v knjižni obliki, rokopis pa hranijo v muzeju v Izraelu. Prip. V. O.

bo le služenje krajevni skupnosti človeških bratov, nikoli pa sovraštvo do drugih. Jezik naj ne bo cilj, ampak le sredstvo. Z drugimi narodi uporabljajte nevtralen jezik. Naj bo vaša vera iskrena, ne pa podedovana. Z drugače verujočimi ljudmi ravnajte po nevtralnemu človeški etiki in s pripravljenostjo pomagati. S homarani gojite skupne občutke, ne takih, ki ločujejo.

V prvi brošuri je Zamenhof predlagal, da bi naj homarani imenovali vsako deželo z nevtralnimi, ne rodovnimi besedami, kakor Kanada, Švica, Peru, Belgija ali z dodatkom pripone *-io* (v slovenščini *-ija*) h glavnemu mestom, kakor Berlinio, Peterburgio, Konstantinoplio. Potem je ta člen odstranil kot nepraktičen. Odstranil je tudi veliko iz zadnje točke. V začetku je predlagal postavitev homaranskega templja v vsakem mestu. Prijavljenci bi se tako morali:

... tam bratsko srečevati s homarani drugih religij, skupaj z njimi izdelati običaje in človeško nevtralne praznike, da bi tako sčasoma pripomogli k pripravi čiste filozofije, ki bi bila obenem lepa, poetična in topla občečloveška religija za reguliranje življenja. . . V tem homaranskem templju bom poslušal dela velikih učiteljev človeštva o življenju in smrti in o odnosu našega "jaza" do vesolja in večnosti, filozofsko – etične pogovore, dvigajoče in plemenite himne, itd.

Tak tempelj mora vzgajati mladino kot bojvnike za vse resnično, dobro, pravično in za občečloveško bratstvo in vžgati v njih ljubezen do poštenega dela in odpor do farizejstva in do vseh neplemenitih pregreh; ta tempelj bi moral dati duhovi počitek starim, tolažbo trpečim, dati možnost razbremeniti svojo vest. . .

Pozneje je Zamenhof pustil samo še predlog za ustanovitev take skupnosti med svobodno verujočimi, ki niso našli svoje duševne zadovoljitve v obstoječih cerkvah. V skladu z njegovim ciljem in upanjem se bodo homarani v svetu vse bolj pomnoževali. Stalni medsebojni stiki jih bodo vzgajali na osnovi nevtralnega jezika, nevtralnih običajev in verskih principov. Krožki bodo rastli. Valovi bodo tekli. Vpliv se bo razširjal. Korak za korakom, brez prelomov, brez žalitev, povsem naravno, se bodo vsi ljudje stopili v veliko človeško ljudstvo ljudstev.

Za ta sen je razdajal vse svoje življenje.

Poglavje VIII

Kongresni govori

V vzhodni Evropi so sama dejstva pridigala o smislu homaranizma. Tam so jezikovni in verski šovinizmi ogrožali človeška življenja z boji, ne le med deželami, ampak tudi znotraj samih držav zaradi mešanega prebivalstva. To je tisti prostor, "kjer je atmosfera, nasičena od nemira med etnijami, z neizogibno naravno reakcijo, porodila esperantsko gibanje."²⁰ Bilo je torej najbolj naravno, da so tam skoraj vsi "somišljeniki" razumeli pomen Zamenhofove misli, celo ko so sicer podpisali homaranistične prijavnice. Dejansko so to storili le redki.

Pri zahodnjakih, pred svetovno vojno, se to ni pojavilo tako jasno. Surove izkušnje so se zdele oddaljene. Tisti, ki so se učili esperanta, so vendar postali razumevajoči. Občutke iz Boulogne, občutje iz himne *La Espero* in Zamenhofovih pesmi, so ljubeče imenovali "*interna ideo*" (notranja ideja) gibanja. Pač nekoliko splošno, nenatančno. Vendar pa je nekatere dejansko zanimala le jezikovna stran po slovničnem okusu. Med njimi je bil markiz Louis de Beaufront, prvi propagandist v Franciji.

Ni prišel v Boulogno. Ni maral te "notranje ideje". Proti tej težnji je že tiskal sestavke v svojem časopisu *L'Espérantiste*. Izkoristil je nepodpisano brošuro o homaranizmu in jo najprej osmešil. Pozneje je nanjo gledal kot na resno nevarnost za uspeh esperanta. To obtoževanje je ranilo Zamenhofovo srce. Vendar je vedno deloval zelo pametno. Že v Boulogne-sur-Mer je sam predlagal kongresu izjavo, soglasno sprejeto. Esperantizem je uradno opredelil kot:

... prizadevanje, da bi po vsem svetu razširili nevtralni človeški jezik, ki "se ne vsiljuje v notranje življenje narodov in ne meri na to, da bi izrinil obstoječe jezike narodov," a bi ljudem raznih narodov dal možnost medsebojnega sporazumevanja; ki bi mogel služiti kot pomirjujoč jezik v javnih ustanovah v tistih deželah, kjer se razni narodi bojujejo med seboj zaradi jezika, in v katerem bi lahko bila izdana tista dela, ki so enako zanimiva za vsa ljudstva. Vsaka druga ideja ali upanje, ki ju ta ali oni esperantist povezuje z esperantizmom, je povsem privatna zadeva, za katero esperantizem ne nosi odgovornosti.

²⁰Zamenhofov govor na VIII. esperantskem kongresu v Krakovu 1912.

Ta stavek bi moral zadostovati. Ampak besedo "privatna", bi nekaj oseb hotelo nadomestiti s "prepovedana". Pod vplivom De Beaufronta ali koga drugega je nekaj Francozov, prestrašenih, pisalo Zamenhofu, da bi mu svetovali. Esperanto je samo jezik, so rekli; naj se izogne, celo privatno, esperantizmu z idejo, kajti drugi bodo mislili, da imamo mi vsi to idejo in ne bomo vseč raznim osebam, ki tega ne marajo!

"O, kakšne besede!", je zavpil Zamenhof ogorčeno med svojim govorom na drugem kongresu esperantistov v Ženevi leta 1906:

... Iz bojazni, da morda ne bomo ugajali tistim osebam, ki sami želijo uporabljati esperanto le za zadeve, ki so njim v korist, bi morali vsi iztrgati iz svojega srca tisti del esperantizma, ki je najvažnejši, najsvetejši, tisto idejo, ki je glavni cilj zadeve esperanta, ki je bil tista zvezda, ki je vedno vodila vse bojevnike za esperanto! O, ne, ne nikoli! Z energičnim protestom zavračamo to zahtevo. Če bodo nas, prve bojevnike za esperanto silili, da bi se izognili v svojem delovanju vsemu idejnemu, bomo ogorčeno raztrgali in zažgali vse, kar smo napisali za esperanto, bomo z bolečino zanikali dela in žrtve vsega našega življenja, bomo daleč zalučali zeleno zvezdo, ki sedi na naših prsih in bomo z gnevom zavpili: "S takim esperantom, ki bi moral služiti izključno le ciljem trgovine in praktične koristnosti, nočemo imeti ničesar skupnega!"

Bled je stal Zamenhof v dvorani Victoria-Hall v Ženevi, ko je izrekel ta stavek z močnim in odločnim glasom. Trepetajoče ploskanje mu je pokazalo, da ga je večina razumela in mu iz vsega srca pritrjevala. Upravičeno je lahko rekel, da do sedaj esperantisti niso bili koristoljubneži, ampak le bojevniki. Dejansko jih ni vodila misel po zaslužku ali praktični koristnosti. Njihov cilj in gonilna glavna ideja sta bila bratstvo in pravičnost med ljudstvi. Zato je govornik lahko nadaljeval z gotovostjo, da bo izrazil notranje občutje vseh src:

Ta ideja je spremljala esperanto od prvega trenutka njegovega rojstva do sedanjega časa. Spremljala je avtorja esperanta, ko je bil še majhen otrok; ko je pred osemindvajsetimi leti krožek gimnazijcev raznih narodnosti slavil prvo znamenje življenja prihodnjega esperanta, so peli pesem, v kateri so se po vsaki kitici ponovile besede: "Sovraštvo med narodi, pade naj, pade; že tu je čas." Naša himna poje o "novem občutju, ki prihaja v svet"; vsa dela, besede in dejanja pobudnika in prvih esperantistov, vedno povsem jasno dihaajo to isto idejo. Nikoli nismo skrivali te naše ideje; nikoli ni moglo biti niti najmanjšega dvoma o njej, saj je vse govorilo zanjo. Čemu so se nam torej pridružile in vdano in brez koristi delale z nami osebe, ki v esperantu vidijo "samo jezik". Zakaj se niso bale, da jih bo svet krivil za velik zločin, namreč za željo, da pomagajo pri postopnem združevanju človeštva?

Zakaj ne vidijo, da njihovi govori nasprotujejo njihovim lastnim občutjem in da nezavedno sanjajo o tem istem, o katerem sanjamo mi, čeprav si, zaradi napačnega strahu pred nesmiselnimi napadi, prizadevajo to zanikati. . .

. . . Če so se prvi esperantisti potrpežljivo izpostavljali ne samo nenehnemu zasmehovanju, ampak tudi velikim žrtvam in je n.pr. revna učiteljica dolgo časa trpela lakoto, samo da bi privarčevala nekaj denarja za propagando esperanta – ali so vsi ti to počeli zaradi praktične koristnosti? Če so mi večkrat pisale osebe, prikovane na smrtno posteljo, da je esperanto edina tolažba v njihovem odhajajočem življenju – ali so takrat mislile o kakšni praktični koristnosti? O, ne, ne, ne! Vsi so imeli v mislih le tisto notranjo idejo, ki je vsebovana v esperantizmu; vsi ti so ljubili esperanto ne zato, ker bi ta približeval. . . *možgane* ljudi med seboj, ampak le zaradi tega, ker približuje med seboj njihova *srca*.”

Po mnenju kongresnikov je Zamenhof zelo dobro razumel, kako delovati najbolj modro. Zanj osebno je esperantizem že privabil veliko večino teh, ki so se učili mednarodnega jezika, k “notranji ideji”. Pridobival je srca. Nekaj pozneje bo prišel čas, da bodo razpravljali o podrobni organizaciji homaranov. Sedaj bi natančnost programa lahko mnoge prestrašila. Mogoče bi bilo oblikovati le posebno sekcijo esperantskega gibanja. Medtem je bilo bolj nujno gojiti skupni občutek v usmerjenosti na splošne naloge.

Esperanto je samo jezik, ampak kongresi naj bi bili več. Potekali naj bi kot praznovanja “notranje ideje”.

Kakor so se Judje trikrat v vsakem letu srečevali v Jeruzalemu, da bi v sebi oživljali ljubezen do ideje monoteizma, tako se mi vsako leto srečamo v glavnem mestu dežele Esperantujo²¹, da v sebi poživimo ljubezen do ideje esperantizma. To pa je poglobitno bistvo in glavni cilj naših kongresov.

Ta program je Zamenhof predlagal v svojem otvoritvenem govoru za naslednje veliko srečanje, kakršno se je vrstilo vsako leto. Zgodilo se je leta 1907 v Cambridgeu. Udeležilo se ga je tisoč petsto oseb. Razveseljiva zmaga je bila, videti, kako so se pridružili ljudje ne le šibkih ljudstev, ampak tudi iz močnih ljudstev, kakor Britanci. To kaže, da v esperantizmu ne vidijo le zadeve egoistične oportunisti, ampak pomembno idejo mednarodne pravičnosti in bratstva. . . “Prebivalci Cambridgea nas danes ne sprejemajo kot trgovce, ki jim prinašajo dobiček, ampak kot apostole homaranistične ideje, ki jo razumejo in jo imajo radi.”

²¹To “glavno mesto” je vsako leto, vse do danes, drugje – *Esperantujo*, s končnico *-ujo*, ki pomeni tudi državo, pa je tu označena simbolična dežela tistih, ki govorijo esperanto in obsega ves svet. Po slovensko bi temu lahko morda nekoliko ironično rekli Esperantistan. Prip. V. O.

Dejansko so na to točko predvsem opozorili župan in drugi odličniki stare univerze. “Vidimo nove binškosti,” je vzkliknil znameniti latinist, profesor Mayor, ki se je jezika naučil v enem tednu. Povsod je bilo slišati esperanto, ki je slavil svojo dvajsetletnico: pri upodobitve vrednih stolpov, pod gotskimi vrati, na zelenih travnatih dvoriščih, na ladjicah reke, ki se tam vije, pod mostovi, bogatimi s kipci.

Kongres je bil blesteč in uspešen. Zamenhof je občudoval človečnost britanskih idealistov. Presunil ga je napredek gibanja, množica prispelih iz vseh mogočih dežel. Tresel se je in bil srčno ganjen, ko je velika množica občinstva vstala, da bi iz enega srca pričela peti himno *La Espero*.

Grmeče je zvenela, ob spremljavi orgel, zadnja preroška napoved iz tisočih grl:

*Na nevtralnem fundamentu,
ko vsakdo vsakega razume,
narodi sestavili v sporazumu
družino bodo vsečloveško.*

Od leta 1887 je minilo dvajset let. Esperantisti so postali že resnično ljudstvo. Njegov glas bo slišati po svetu. Iz tega mednarodnega jedra se bodo razširjale ideje. K njemu se bo mogel sedaj obrniti in govoriti kakor k rastoči javnosti prihodnjega človeštva. Kongresi so bili zanj najsvetlejše ure v vsem letu, dolgem in temnem. Tisti en teden je preživljal v izpolnjenih sanjah: med ljudmi vseh narodov, ki so bratsko sobivali na nevtralni osnovi. Že preroška podoba. Opo-gumljenje za dušo. V Varšavi, v okulistični ordinacijski sobi, ga je obiskovalo večkrat zvečer po utrudljivem dnevu videnje, ko je premišljal, in je medtem sneg padal mimo šip. Od tistega časa je Zamenhof začutil večje zaupanje. Na portretih iz Cambridgea veselo upanje prekriva skrb v očeh in na ustnicah Mojstra.

Tako so ga vsi imenovali. Vendar on tega naslova ni maral. Beseda ga je moralno, skoraj fizično motila. Ne mojster, ampak človeški brat in kolega je hotel biti. Zavoljo skromnosti, ja. Tudi zaradi svobode. V “mojstrstvu” je čutil težo časti in verigo suženjstva. Raje je imel polno zasebnost. Predvsem je imel rad mirne pogovore s kongresniki. Hrepenel je po neoviranem izražanju in razpravljanju o priljubljenih idejah. Uradni položaj ga je v vseh pogledih motil. Že v Boulogni je spodbujal k izbiri *Lingva Komitato* (jezikovnega odbora). Njegovi člani naj bi skupaj odločali o zadevah glede slovarja. Njim je prav zadovoljno poveril vso skrb in avtoriteto glede jezika. V Parizu mu je bogati gostitelj Javal, znan okulist, predlagal katedro in plačo za usmerjanje gibanja. Odklonil je. Skromen in svoboden: tak je bil njegov okus.

Njegov življenjski cilj je bil “notranja ideja”. Ker je Boulognska deklaracija namigovala le na jezik, je čutil potrebo, da jasno opredeli tudi geslo idejnih esperantistov. To je izpolnil s svojim govorom v Cambridgeu:

“Želimo ustvariti nevtralni fundament, na katerem se bodo lahko razni človeški rodovi mirno in bratsko sporazumevali, ne da bi si medsebojno vsiljevali svoje rodovne posebnosti. . .”

Da bi natančno oblikovali vse podrobnosti izrečenega gesla, še ni nastopil čas; oblikovale se bodo same po sebi, korak za korakom, z našim vsakoletnim srečavanjem in sobivanjem.

... bolj in bolj, v začetku z nepomembnimi zadevami, ko bomo prešli na najvažnejše zadeve, začeni z zadevami čisto materialne narave, ko bomo prešli na vse strani človeškega duha in morale, nam bodo ponujali razna sredstva, ki bodo služila bratenju med ljudmi in rušenju zidov med narodi – in vse to bomo lahko presojali, sprejeli ali ne sprejeli, vendar nikoli ne bi smeli tega slepo vnaprej zavreči. Kajti vse, kar služi pobratenju med narodi in rušenju sovražnih zidov med ljudstvi – če se to le ne vmešava v notranje življenje narodov – pripada zelenemu praporju. . .

... V globini svojih src vi vsi čutite zeleni prapor; vi vsi čutite, da je to nekaj več kakor enostavno znamenje jezika. In čim bolj se bomo udeleževali naših vsakoletnih kongresov, tem bolj se bomo medsebojno pobratili in bodo tako principi zelenega praporja toliko bolj prodrli v naša srca. Veliko oseb se pridružuje esperantizmu zaradi preproste radovednosti, zaradi športa, morda celo zaradi pričakovanega dobička; toda od trenutka, ko prvič obišejo Esperantujo, se kljub svoji volji vse bolj dajo privlačiti in podrežati zakonom te dežele. Korak za korakom bo Esperantujo postala vzgojna ustanova bodočega človeštva, ki se brati med seboj, in v tem bodo najvažnejše zasluge naših kongresov.

Po kongresu v Cambridgeu je županstvo Londona, ki ga je zastopal Sir T. Vezev Strong, uradno sprejelo Zamenhofa in ves kongres v znameniti mestni hiši Guidhall. V prostrani dvorani, kakor v kakšni katedrali, so posamezno pozdravili že prenekaterega slavnejšega gosta: tujega kralja, zmagovitega generala, predsednika republike. Pod visokimi arkadami starodavne slovesne dvorane za sprejemanje visokih gostov je sedaj prvič zazvenel skromen glas, toda zelo odločen, glas preprostega okulista, velikega po ciljih, velikega po genialnosti. Nobene moči ni opeval, nobenega oboroženega boja. O goreči temi patriotizma in sovraštva si je upal govoriti rahločutno, a jasno, celo energično:

“Slabi rodoljubi”: tako je lajala šovinistična obtožba v vseh deželah proti tem, ki so sledili Zamenhofu. V tem slavnostnem prostoru je zadeto odgovoril. Če pomeni rodoljubje sovraštvo, tedaj je napad pravilen. Če pa nasprotno, pomeni ljubezen, tedaj iz vsega srca protestira.

Ljubezen do domovine, ljubezen do človeštva, ljubezen do doma, se med seboj dopolnjujejo. A kaj vedo o ljubezni “tisti mračni demoni, ki ne samo med deželami, ampak tudi v njihovi lastni domovini stalno podžigajo človeka proti človeku” ? Od teh pridigarjev se je ogorčeno odvrnil:

Vi, temni sejalc, nemira, govôrite le v sovraštvu do vsega, kar ni vaše; govôrite o egoizmu, nikoli pa ne uporabljate besede “ljubezen”, saj v vaših ustih sveta beseda “ljubezen” postane umazana!

Tedaj je njegova misel ponovno poletela v Bjalistok v litovsko deželo, k sladkim poljem okoli mesteca, do pejzažev fantovskih sprehajanj, ko sonce ob večeru

pordeči hribe in počrni črto gozdov. Kolikokrat se je s sestro potikal po cvetočih travnikih. Prijeten vonj. Brenčanje žuželk. Koprenasta rdeče-zlata svetloba. V daljavi vaški zvon. Ljubila, čutila sta vse kot svoje... V mestih pa so se štirje narodi sovražili:

Pred mojimi očmi stojiš sedaj, moja draga Litva, moja nesrečna domovina, ki te nikoli ne morem pozabiti, čeprav sem te zapustil kot deček. Ki te pogosto vidim v svojih sanjah, ki te noben drug del zemlje ne bo mogel nadomestiti v mojem srcu, ti pričaj, kdo te bolj, bolj srčno in bolj iskreno ljubi: ali jaz, idejni esperantist, ki je sanjal o bratstvu med vsemi tvojimi prebivalci... – ali pa tiste osebe, ki želijo da bi pripadala samo njim in bi na vse druge svoje sinove gledala kot na tujce ali sužnje!

Poglavje IX

Jezikoslovec

Ko se je vrnil iz Anglije v Varšavo, je Zamenhof prinesel s seboj zelo radostne vtise. A le dva meseca je užival mir. Skrit meč je v jeseni presekala oblak, da se je razpočil.

Če je esperanto napredoval tako obsežno v prejšnjih dvanajstih letih, je glavni vzrok v tem, ker je že ponehala teoretična razprava o samem jeziku. Na začetku so mnogi prijavitelci predlagali to ali ono majhno reformo. Zamenhof je demokratično poslušal vsakega in poročal v časopisu *La esperantisto* z zvesto skrbnostjo. Toda predlagane spremembe so si med seboj nasprotovale. Prvi krog privržencev je izkusil isto kakor avtor že veliko prej: namreč, kar se zdi lepo na papirju, se v praksi pogosto pokaže v življenju kot nepraktično. Potem, kar ugaja prvemu, prav to še posebej ne ugaja drugemu. Zakaj torej tvegati čudovito živost jezika z nevarnimi prelomi?

V letu 1894 sta potekali dve glasovanji osrednje Zveze. Obakrat je večina zavrnila vse spremembe. Od tistega časa dalje je gibanje rastlo hitreje.

Proti reformiranju se je v glavnem in celo fanatično postavil markiz de Beaufront. V Ženevi je bil navzoč na kongresu in je z ogorčenjem protestiral proti časopisom, ki uporabljajo nove oblike.²² Ko se je spominjal žrtvovanja svojih lastnih preferenc do jezika, je teatralno poljubil svojega Mojstra na prehodu dvorane. Ta prizor je Zamenhofa vidno zmotil. V kotu salona je Bourletov glas zamrmral: "Judežev poljub".

Pošten in lojalen, doktor ni maral verjeti obtožbi. S hvaležnostjo je ponovno mislil na požrtvovalno delovanje francoskega propagandista: njegov značaj in ideje so lahko nevšečne, toda njegova zasluga ostaja velika.

Jeseni po Cambridgeu se je v Parizu srečal upravni odbor "Odposlanstva za izbiro mednarodnega jezika". Osnoval ga je pariški logik Couturat ob pomoči esperantistov in je zbiral podpise številnih združenj, ki so odobravalta idejo pomožnega jezika. Namen je bil prositi Združenje akademij, da bi uradno izbralo tak jezik. Odgovor je bil negativen.

²²Nasprotno pa je Zamenhof vedno svetoval, naj bi novosti preizkušali z uporabo.

Takrat so ustanovitelji sklicali v Parizu odbor znanstvenikov raznih dežel. Trije ali štirje so se tega osebno udeležili.²³ Drugi so poslali ali prijatelja ali tajnika. Prosili so Zamenhofa, da bi imenoval zagovornika za Esperanto. Predlagal je Beaufronta, kot predsednika francoskega propagandnega združenja. Ne bi ga hotel žaliti z drugo izbiro in želel mu je pokazati zvestobo in hvaležnost.

To zaupanje pa je bilo prevarano. Namesto da bi branil jezik v imenu tega, ki ga je poslal, je markiz priporočil lasten projekt, ki ga je predstavil pod imenom "ido"²⁴. Vseboval je pomembne spremembe končnic, slovarja in slovnice. Couturat ga je podpiral, ker sta ga pripravila skupaj. Tako samo esperanto ni imel resničnega branilca, medtem ko so vsi sistemi, *Spokil*, *Parla*, *Bolak*, dobili odvetnike, pogosto avtorja samega. Ker so menili, da se bo Zamenhof strinjal z de Beaufrontom, je odbor sklenil izbrati esperanto s spremembami v smislu anonimnega "ida", da bi dosegel soglasje z *Lingva Komitato* (Jezikovnim odborom).

Ko se je afera izvedela, je ogorčenje pretreslo esperantski svet. Povsod je bilo vedno znova slišati Bourletov vzkik: "Prevara in izdaja". Šest mesecev dolgo je Beaufront vse zanikal. Nenadoma pa je priznal, da je on sam ta "ido". Jezikovni odbor je protestiral in zavrnil vse spremembe. Medtem je Couturat že pričel razširjati projekt, zdaj kakor nov jezik. Z nepravilnim in nelojalnim vedenjem, je Beaufront pokvaril znanstveno razpravo in s tem povzročil vmešavanje čustev z obeh strani.²⁵

Zamenhof je stal višje. Čeprav je bil zgrožen, je predlagal, da bi opustili zadevo glede oseb in pričeti nov preizkus sprememb v javni luči. Rezultat je bil enak: večina je želela raje zvesto nadaljevati svojo pot po geslu pariškega profesorja Carta: *Ni fosu nian sulkon* (Orjimo svojo brazdo). Kakor vedno, se je doktor demokratično uklonil.

Vedno enako se je vedel že od začetka. Leta 1888 je pisal:

Vse, kar je mogoče izboljšati, bo na osnovi nasvetov iz sveta izboljšano.
Ne želim biti tvorec jezika, želim biti le pobudnik.²⁶

²³Couturat, Ostwald, Jespersen, Baudouin de Courtenay; 15-23. oktobra 1907.

²⁴Ime *ido* prihaja iz esperantske pripone *-ido*, ki pomeni potomstvo. Pripono lahko uporabljamo tudi kot samostojno besedo, kar velja za vse esperantke pripone in celo za obrazila. Tako *ido* preprosto pomeni: potomec. Predlagatelja sta tako svoj projekt razumela kot potomca Zamenhofovega esperanta. Prip. V.O.

²⁵To obžalujejo celo idisti. V svoji *Historio di nia Linguo* (Zgodovina našega jezika) sta Lusslingden leta 1912 in prof. Otto Jespersen na strani 6 zapisala: *... il esis la aŭtoro di la anonima Ido-projekto samtempe kam il reprezentis Dr. Zamenhof avan la Komitato. Hike (= tie ĉi) me intencas nek defendar nek kondamnar la morala latero (= flanko) di luo konduto...* – on je bil avtor anonimnega projekta *ido* istočasno, ko je pred Odborom zastopal dr. Zamenhofa. Tu nimam namena niti braniti niti obsojati moralne plati tega njegovega vedenja.

²⁶*Dua Libro*, Varsovio 1888.

Po njegovem mnenju je bilo potrebno некоč posejati po svetu skupno osnovo, fundament jezika. To je storil z *Unua Libro* (Prva knjiga). Ampak...

Vse drugo morata ustvariti človeška družba in življenje tako, kakor to vidimo pri vsakem od živih jezikov... Od sedaj naj ne bo pristojen avtor ali kaka druga oseba. Edini pristojni morajo sedaj biti: talent, logika in zakoni, ki jih bo ustvaril največji del pisočih in govorečih... Mednarodni jezik mora živeti, rasti in napredovati po enakih zakonih, po katerih so bili izdelani vsi živi jeziki²⁷...

V nedogled bi lahko množili take Zamenhofove navedke, da bi ilustrirali njegovo jezikovno vero. V tem se je njegova genialnost izkazala za bolj znanstveno kakor pa teorija de Couturata in de Beaufronta. Kajti dejanska znanost spoštuje dejstva. Proučuje življenje.

Tudi znanost ne pozna papežev. Medtem ko je vedno skromno "pobudnik" esperanta govoril samo o "drugih jezikih" ali "naravnem življenju" in je zaupal ljudstvu uporabnikov, pa je nasprotno Beaufront želel omejevati napredek z odredbami. Ko je bil glavni esperantist v Franciji, je stalno vladal in ukazoval. Izdal je celo debelo knjigo slovničnih dogem²⁸. Vztrajal je zgolj pri logiki in ni zaupal ničemur, kar se mu je zdelo preveč naravno. V svojem časopisu je večkrat dal natisniti tale stavke: "Pred dejstvom, ki se nikoli ni zgodilo, je neumno prositi za pouk zgodovine!" Vredno je pripomniti, da je bil debofrontovski način pisanja suh, tog, preveč "preveden". Kakor pri njegovem esperantizmu manjka notranja ideja, tako v njegovem slogu manjka sol: duša jezika. Po njegovi lastni primerjavi je bil esperanto zanj kakor mornarska signalizacija; za Zamenhova pa živ jezik. Dejansko sta ta dva moža vedno predstavljala dvojje povsem nasprotnih razumevanj. Zdeva glede ida je to resnico le poudarila.

Glede propagande je de Beaufront prav tako imel rad vladanje in je dobesedno prepovedala komurkoli v Franciji karkoli postaviti brez njegove odobritve.²⁹ Z izdajateljskim podjetjem je podpisal pogodbo, da založba ne bi mogla natisniti knjige niti, če bi bila Zamenhofova, brez njegove cenzure³⁰.

V nasprotju s to težnjo do vladanja so zveneje Zamenhofove besede:

²⁷Dodatek k *Dua Libro*, Varsovio 1888.

²⁸*Commentaire sur la grammaire Esperanto*, Paris, Hachette, 1903 (3. izdaja).

²⁹Glej: *L'Espérantiste*, št. 15, v marcu 1899: "Odboru S.f.p.E. (predsednik L. de Beaufront), in samo temu Odboru, se je nujno treba obrniti glede vsega, kar zadeva propagando. *Njemu in samo njemu* pripada dolžnost in pravica za vodenje naše propagande." (Podčrtal in podpisal L. de Beaufront, predsednik). Navedek je nekoliko okrajšan prevod iz francoščine, glej: *L'Espérantiste*, vol. 2, 1899, s. 184-185.

³⁰To pogodbo sem sam bral v arhivih Zamenhofove družine.

Nimam pa namena, da bi izdal avtorski popolni slovar in da bi po osebni všečnosti ustvaril ves jezik od glave do pet. . . mi vsi bomo delali na enem fundamentu, in ta fundament. . . bo imel za mednarodni jezik enak pomen kakor ga ima za vsak jezik tisto jezikovno gradivo, ki je v njem obstajalo na začetku redne pisane literature. . .

. . . ko se bo jezik dovolj okrepil in se bo njegova literatura dovolj razširila, tedaj bo tudi to, kar je v moji brošuri, moralo izgubiti vsak pomen in tedaj bo morala biti edino kompetentna večina.³¹

Življenje, raba, večina, to so bila Zamenhofova pravila, ne pa teoretične odločitve po šestdnevnem srečanju odbora. V tem se je izkazal kot dejanski znanstvenik. Zaradi tega so ga občudovali jezikoslovci, kakor Baudouin³² de Courtenay³³. Poleg vsega pa je študiral medicino. Razumel je naravno delovanje. Nasprotno od francoskega matematika so ameriški filozofi prepoznali v Zamenhofu njegovo znanstveno metodo. Med drugim William James, najbolj znan pragmatist: ko se je učil biologije pri Agassizu, je zaupal le praktični življenjski izkušnji in je vsak a priori sovražil.

Že pred njim, leta 1888, je Ameriško Filozofsko Združenje proučevalo vprašanje svetovnega jezika. Sklepalo je kakor Zamenhof. Ko jim ni uspelo sklicati kongresa akademij, da bi ta odločil o zadevi, ni storilo kakor Couturat. Poročilo sekretarja Henryja Philippsa je bilo objavljeno. Priporočal je esperanto in ga začel širiti. Bojeval se je celo proti reformistom. Po njem je bil primeren samo naravni razvoj zadeve.

O tej temi je Zamenhof govoril v *Aldono al la Dua Libro* (Dodatku k Drugi knjigi) in ponovno dvajset let pozneje na četrtem in šestem kongresu v Dresdenu, leta 1908 in Washingtonu, leta 1910. Pokazal je, kako brez postanka in brez prekinitve rastejo jeziki. Stari listi odpadajo. Novi zavzemajo njihovo mesto. Veje se dodajajo. Cvetje in sadovi se množijo. Deblo samo se povečuje. Vendar pa drevo ostaja isto.

³¹ *Aldono al la Dua Libro*, 1888. Na to temo in različne težnje med Zamenhofom in de Beaufrontom glej bolj podrobne študije v delu *Historio de la lingvo Esperanto* (Edm. P.), Unua parto, Ĝenevo 1912,

³² Jan Ignacy Niecisław Baudouin de Courtenay (1845-1929), poljski slavist in interlingvist francoskega porekla. Bil je privrženec mednarodnega jezika, za Slovence pa je pomemben, ker je prvi raziskoval rezijansko narečje v Videmski pokrajini. Prip. V.O.

³³ Prof Baudouin de Courtenay ni odobral odločitve Couturata, Jespersona in Oswalda za ido.

Velika razlika je med človekom-otrokom in človekom-možem, mogoče bo velika razlika med sedanjim esperantom in razvitim esperantom po mnogih stoletjih. . . Korak za korakom se stalno pojavljajo nove besede in oblike, nekatere se krepijo, druge niso več v rabi. Vse postaja mirno in celo neopazno. Nikjer se ne kažejo razhajanja našega jezika z ozirom na razne dežele. . . Nikjer se ne trga ali kvari kontinuiteta med starim in novim jezikom. In kljub dejstvu, da se naš jezik močno razvija, vsak nov esperantist prebira dela izpred dvajsetih let z enako lahkoto kakor esperantist tega časa.³⁴

V Ameriki je Zamenhof bolj natančno pojasnjeval svojo misel. Če bi некоč dejansko avtoritativna delegacija iz raznih držav hotela nekoliko spremeniti esperanto, preden ga bi sprejeli kot uradnega, kako bi ravnala? Da bi sprejeli nekaj potrebnih besed, omejili akuzativ ali ukinili ujemanje pridevnikov s samostalniki v množini, ali bi bilo ustrezno zavreči celotno polstoletno delo in ponovno pričeti z vso izkušnjo po drugi poti? Ali bi bilo potrebno spremeniti, kolikor je mogoče, najširše celoten slovar in ga narediti veliko lažjega za ljudske množice? Ali bi veljalo izgubiti duha jezika esperanta, v katerem se celo Slovani čutijo doma, da bi imeli raje teoretičen sistem z namenoma latinskimi videzom?

Ne! To ne bi bilo niti modro niti potrebno. Zadostovalo bi, da bi Jezikovni odbor priporočil pri vsakdanji uporabi priporočil bodisi opustitve ali pa dodatke v vsakdanji rabi. Po nekem času bi se navada ustalila brez kakršnegakoli preloma, če bi se pokazala za zelo uporabno. Če ne, bi celo najvišja odločitev zamrla. Dejansko bi izkušnja kmalu pokazala ali to, kar je nedvomno najlažje za uporabo, ne naredi tega toliko težje za *razumevanje*. Zamenhof se tedaj ni dotikal teme o pridobitvi in izgubi, ampak je skromno sklepal:

Vse, kar sem rekel, ni nekakšna avtorjeva samozavest, kajti popolnoma soglašam in odkrito priznavam, da sem za to, da bi kaj spremenili v naravnem toku mednarodne jezikovne zadeve, sam prav tako nemočen kakor vsaka druga oseba. . . Vsakdo, ki se hoče spopasti s tem naravnim tokom stvari, bi le brez potrebe izgubljal svoje moči. Esperantske korenine mednarodnega jezikovnega drevesa so se tako globoko ukoreninile v tla življenja, da ne more več vsak, ki bi to želel, teh korenin spremeniti ali potiskati drevo po svojem preudarku.

³⁴To isto nagnjenost k živosti je Zamenhof izkazal v svojih *Lingvaj Respondoj* (Jezikovnih odgovorih), izdanih v *La Revuo*. (Glej L.L. Zamenhof, *Lingvaj respondoj. Konsiloj kaj opinioj pri Esperanto*, uredil G. Waringhien, sedma izdaja, Kioto: Ludovikito 1990.)

Poglavje X

Pisatelj

Ta isti okus življenja in gibkosti se odraža tudi v Zamenhofovem stilu. Ni bil kemik, astronom, matematik ali celo samo lingvist, teoretičen razpravljavec v odboru. Bil je pisatelj. Od zgodnje mladosti se je že kazal kot pesnik. Njegova umetnost je bila raba besed. Harmonija in glasba sta ga kot splošen občutek navdihovala za jezik in slog. Z esperantom ni bil zadovoljen vse do tedaj, ko je ta tekel povsem sladko. Izdajal ga je šele, ko je v tem jeziku uspel svobodno pisati pesmi. Ko se je pojavil, je bilo njegovo temeljno gradivo manj slovnica, kakor pa besedila in slog. Šestnajst pravil je pravzaprav bilo povzetih iz jezika, ki se je že uporabljal in bil v dolgih letih preizkušan. Kako ljubeče je razpihoval njegovo življenje in duha, to lahko razumemo iz njegovega stavka: “. . . zaupati kakemu odboru izdelavo novega jezika, bi bilo enako nesmiselno, kakor na primer zaupati odboru napisati dobro pesem.”³⁵

Nekoč je Dante oblikoval lasten jezik iz raznih narečij italijanskih regij. Nekako podobno je Zamenhof izvlekel skupen element iz indo-evropsko-ameriških dialektov, da bi lahko izrazil veliko misel o človeškem bratstvu. Delo in višina sta bili vendar večji. Zato se ne čudimo, da se je največji del genija porabil v jeziku samem. Ostalo je manj priložnosti za nesmrtno podobe ali presunljive pesmi. Njegovo lastno pisateljstvo je manj široko, preprosto, brez večjih pretenzij. Vendar močno izraža hrepenenje človeštva. Vsekakor pa je navdihovalo tisočere.

Nekaj proze. Nekaj pesmi, močnih v iskrenosti. Himne v imenu množice. Govori, brani na kongresih. Psalmi prihodnosti.

Drugi ljudje bodo prišli pozneje. Esperanto bodo proslavili z že bogatejšimi deli. Zanje bo vse pripravljeno. Tako je upal. Tudi v tem se je izkazal ponižnega. Veliko časa je porabil za prevajanje glavnih mojstrov iz raznih dežel.

Že Goethe je govoril o svetovni književnosti. Zamenhof je želel, da bi jezik človeštva dal temu zakladu vrednost za vse narode. Zato je večer za večerom, noč za nočjo, pod svetilko delal potrpežljivo in zvesto, da bi v esperantu zaživel *Hamlet* (Shakespeare), *Ifigenija* (Goetheja), *Dandin* (Moliera), *Razbojniki* (Schillerja),

³⁵ *Esenco kaj estonteco de la ideo de lingvo internacia*, 1898.

Revizor (Gogolja). Njegovo odlično poznavanje hebrejščine mu je omogočilo mojstrsko poskrbeti za Biblijo. Njegova *Stara Zaveza* čudovito nadkriljuje³⁶ prevode v narodne jezike. Pod njegovim peresom je postala znova čudovita pesnitev, z ritmom govora ob ritmu človeških življenj pod Božjim očesom:

Vantaĵo de vantaĵoj, diris la Predikanto, vantaĵo de vantaĵoj, ĉio estas vantaĵo. Kian profiton havas la homo de ĉiuj siaj laboroj, pri kiuj li pensas sub la suno? Generacio foriras kaj generacio venas, kaj la tero restas eterne. Leviĝas la suno kaj subiras la suno, kaj al sia loko ĝi rapidas, kaj tie ĝi leviĝas. Iras al sudo kaj reiras al nordo, turniĝas, turniĝas en sia irado la vento, kaj al siaj rondoj revenas la vento... Estas tempo por naski kaj tempo por morti... Estas tempo por plori kaj tempo por ridi; estas tempo por ĝemi kaj tempo por salti...

*Estas tempo por silenti kaj tempo por paroli. Estas tempo por ami kaj tempo por malami; estas tempo por milito kaj tempo por paco. Kian profiton havas faranto de tio, kion li laboras?*³⁷

(Neĉimrnost ĉez neĉimrnost, pravi Pridigar, neĉimrnost ĉez neĉimrnost, vse je neĉimrnost. Kakŝen dobiĉek ima ĉlovek od vŝega ŝvojega truda, s katerim se muĉi pod ŝoncem? Rodovi odhajaĵo, rodovi prihajaĵo ŝvet pa vedno ostaja. Ŝonce vzhaja in ŝonce zahaja, hiti proti ŝvojemu kraĵu, kjer vzhaja. Veter piha proti jugu in se obraĉa proti severu, obraĉa se, obraĉa in piha, veter se vedno znova obraĉa...)

Je ĉas rojevanĵa in ĉas umiranĵa... Je ĉas jokanĵa in ĉas ŝmejanĵa; je ĉas ŝalovanĵa in ĉas plesanĵa... ĉas molĉanĵa in ĉas govorĵenĵa. Je ĉas lĵubezni in ĉas ŝovraŝtva, ĉas vojne in ĉas miru... Kakŝen dobiĉek ima, kdor dela, od tega, da se trudi?)

Ne le smisel, ampak glasba, ne samo blagoglasje, ampak življenje. Življenje, vtis trenutka, živost, moĉan udarec izraza; to je poŝkoĉilo, teklo in ponovno zapelo v Zamenhofovem slogu.

*Ho, kial ne fandiĝas homa korpo,
ne disflugiĝas kiel polv' en vento!
O le zakaj ne raztopi se to telo ĉloveŝko,
ne носи ga ko prah v vetru!*

³⁶Tu je Privatova sodba moĉno pretirana in neutemeljena. Res je, da je Zamenhofov SZ prevod zelo zvest, da ga je mogoĉe primerjati z znamenitim prevodom JKV v angleŝĉino po naroĉilu kralja Jakoba iz leta 1611, kljub temu pa je zelo tvegano reĉi, da bi presegal dobre prevode v narodne jezike na zaĉetku XX. ŝtoletĵa. Prip. V.O.

³⁷Navajano iz *La Predikanto* (Pridigar), poglavĵa 1-3. Velik del teh prevodov je izhajal v *La Revuo* (v izdaji zaloĵbe Hachette v Parizu), s katero je Zamenhof ŝodeloval.

Tako vzklikne Hamlet od zgražanja in sramote zaradi materinega vedenja. A tu se pojavi očetova prikazen:

*Spirito sankta, aŭ demon' terura,
Ĉu el ĉielo aŭ el la infero. . .
Respondu! . . . Diru al mi, kial
Sin levis el la tombo viaj ostoj?
Kaj la ĉerkujo, kien mi trankvile
Vin metis, kial ĝi malfermis nun
La pezan sian buŝon de marmoro,
Por vin elĵeti?*

*Duh sveti ali le demon prestraŝni,
je li z nebes, morda pa iz pekla. . .
Daj, odgovori! . . . Daj, povej, ĉemu
se dvignile iz groba tvoje so kosti?
In to grobiŝĉe, kamor sem te bil položil,
ĉemu odprlo zdaj je teŝka marmornata usta?
Da bi te izvrglo?*

Niĉ bolj preprostega kakor ta jezik. Vendar pa niĉ bolj živega in bogatejšega z uporabo razvijajoĉe se notranje moĉi. Po mnogih letih bodo ti prevodi ŝe ostali vzori oĉarljivega, mladega, življenja zmoŝnega jezika. Skoraj vse literature v srednji Evropi so se zaĉele s prevodom Biblije. Tisti Wulfilov³⁸ prevod ostaja edini dokument gotskega jezika. Oni Luthrov je zaznamoval nemŝko obdobje. Na slovaŝki strani Karpatov so duhovniki pisno utrdili narodni jezik z Evangelijem.

Prav je bilo, da je Zamenhof hotel pustiti za seboj tisto besedilo in razna dela glavnih mojstrov, kot del, ŝe kako potreben po zaĉetnem fundamentu.

Od njegove izvirne proze sem ŝe navedel mnoge drobce. Skoznje gori ta notranje skriti ogenj v njegovi skromni osebnosti. Tam se je pokazalo ŝivahno premiŝljanje, moĉna volja in trma, da bi prepriĉal s primerjavami in logiko. Ko je namigoval na navdih, na poskuŝanje in potrpeŝljivo ljubezen, vse to potrebno za osnovanje jezika, je Zamenhof na primer zapisal:

³⁸Wulfila je bil potomec rimskega suŝnja pri vzhodnih Gotih ob juŝnem delu Donave, rojen 311, v Konstantinoplu umrl 385. Sestavil je gotski ĉrkopis in prevedel Biblijo v gotski jezik, s ĉimer je nastal prvi prevod Biblije v kak germanski jezik. V 6. stoletju so v Italiji naredili roĉni prepis na pergamentu in ga kot *Codex Argenteus* hranijo v Uppsali. Prip. V.O.

Človeku, ki ne pozna bistva glasbe, se zdi, da ni nič lažjega, kakor igrati klavir – potrebno je samo pričeti z udarcem tipke in boš dobil ton, udaril boš drugo tipko in boš dobil drugi ton, celo uro boš udarjal po raznih tipkah in boš dobil kompletno kompozicijo. . . kaže, da ni nič lažjega. Ampak ko prične igrati svojo improvizirano kompozicijo, se vsi s krohotom razbeže, in celo on sam, ko sliši svoje prejete divje zvoke, bo kmalu pričel razumevati, da zadeva nekako ni tako gladka, da glasba ni sestavljena od samega udarjanja po tipkah. In tisti junak, ki je sedel pred klavirjem s tako samozavestnim izrazom na obrazu in se bahal, da bo igral bolje od vseh, s sramom zbeži in se nikoli več ne prikaže pred občinstvom.³⁹

Zamenhofovi stavki so pogosto dolgi. Sodobnejši pisatelji imajo nasproten okus. Ampak pripoved teče živo in hitro. Čuti se moč. Pri njem se ponovitve ne kažejo kot sistematične. Imajo težo kot plodovi vneme. Po svojem rodu navajen udarcev in napadov, se je že za naprej zavaroval z dokazi in že vnaprej zavrnil ugovore. Toda vedno z idejo proti ideji, z razlago proti predsodku, nikoli človek proti človeku. Vendar pa ga je celo taka neosebna bojevitost v pisanju plašila.

Žalila je njegovo plemenito ljubeznivost in se mu zdela nekaj oholega. V popravljenem rokopisu knjige *Homaranismo*, najdenem po njegovi smrti, sem opazil s svinčnikom lastnoročno napisano opombo samemu sebi: *Eviti ĉion agresivan!* (Izogniti se vsemu napadalnemu!)

Od časa do časa, vendar nikoli namenoma, se je tančica dokazovanja nenadoma razpočila in je srce razgaljeno izskočilo. Čista duša, prizanesljiva. Občutljiva narava, rahločutna.

Sedaj stojiš pred mojimi očmi, moja draga Litva, moja nesrečna domovina⁴⁰ . . .

Bolečina, a vera in upanje nad vsem. Znova preroški glas:

Dolgo bo še trajala temna noč na zemlji, toda ne bo trajala večno. Prišel bo nekoč čas, ko ljudje ne bodo več volkovi drug proti drugemu. . . skupaj in soglasno bodo usmerjeni k eni resnici, k eni sreči.⁴¹

V Zamenhofovih pesmih tedaj kliče le srce. K pogumu, k vztrajnosti, k potrpežljivosti. Podobe so enostavne, kratke, ritem nekoliko monoton, ampak impresiven:

*Eĉ guto malgranda, konstante frapante,
Traboras la monton granitan.*⁴²

³⁹ *Esenco kaj estonteco*, 1898 (Fundamenta Krestomatio).

⁴⁰ Govor v londonski Guildhall, 1907.

⁴¹ Govor v londonski Guildhall, 1907.

*(Še kapljica mala, stalno trkaje,
prevrta goro granitno.)*

Pred izidom prve knjige *L' Unua Libro* je o svoji bolečini in hrepenenju napisal: *Mia penso, Ho, mia Kor'!* Nato se je njegova misel že razlivala v krogu, sklenjenem z njegovim jezikom "pod svetim znamenjem upanja". S to zadnjo besedo je imenoval himno "marljivega kolegija". Ne le on sam, ampak na tisoče ljudi je slišati s pesmijo *La Espero*, sedaj znano po vsem svetu:

*Ne al glavo sangon soifanta
Ĝi la homan tiras familion:
Al la mond' eterne militanta
Ĝi promesas sanktan harmonion.*

*(Ne k meču, žejnemu krvi
družino vleče to človeško:
svetu, ki se vekomaj bori,
to obljublja sveto harmonijo.)*

Tako je Zamenhof postal ljudski pesnik tega vnetega delčka človeštva. Še tu je rad povsem pozabil na svojo osebnost in je le hotel izraziti notranjo osebnost vseh. Skupno trpljenje, skupno veselje; vsak splošen občutek bratskega kroga med upajočimi ljudmi, vse najvišje ali globoko v skupnih izkušnjah, to je pri njem našlo najbolj iskren izraz:

*Se longa sekeco aŭ ventoj subitaj
Velkantajn foliojn deŝiras,
Ni dankas la venton, kaj, repurigitaj,
Ni forton pli freŝan akiras.*

*(Če suša predolga, nenadna vetrovnost
veneče liste odtrga,
gre vetru zahvala, in znova očiščeni
svežih moči pridobimo.)*

Tole pesem, *La Vojo (Pot)*, je napisal že pred boulognskimi kongresom, enako *Al la fratoj (Bratom)*, to še celo prej. Melanholično zvenijo še mnogi verzi, toda kakor v Chopinovi koračnici, po žalostni počasnosti, glej, nenadoma zapihlja živahna glasba pogumno dalje:

⁴²Iz pesmi *La Vojo*.

*Ne mortos jam nia bravega anaro,
Ĝin jam ne timigas la vento, nek staro.
Obstine ĝi paŝas, provita, hardita,
Al cel' unu fojon signita!*⁴³

*(Umrlo ne bo ŝe ĉlanstvo marljivo,
saj ne plaŝi ga ne veter ne vetra zastoĵ.
Trmasto stopa v izkušnjah utrjeno
k cilju pred ĉasom zaznamovanim!)*

V Zamenhofu, v tem ŝibkem telesu majhnega moŝa, sta kipela pogumno srce in silna volja. Glej, kako se v vsakem delu vraĉata besedi “cilj” in “vztrajnost”. Z umetniškega vidika je bolj po mojem okusu *Preĝo sub la verda standardo* (Molitev pod zelenim praporjem)⁴⁴ in celo veliko bolj prozna dela, ki jih je sam bral v Boulogni in Londonu. Zunanjemu bralcu se nekatere teh pesmi morda zdijo preveĉ enostavne, celo naivne. A enako se pojavljajo vsi ostanki iz zaĉetne literature v skupnem jeziku naroda, ki se rojeva. Toda kdor razume moĉno ĉustvo ljudi, ki so te pesmi ljubili in vedno znova prepevali, temu se ŝe pojavljajo pod notranjo svetlobo kot dragocen zaklad. Stoletja nato se objavljajo debele knjige, da bi jih hvalile. Naivnost je postala ĉar, enostavnost najveĉja umetnost.

Tako bo morda z Zamenhofovimi pesmimi, saj so prvikrat izrazile, ne samo vnemo esperantistov, ampak obĉutje zavestno prebujenega ĉloveŝtva. Polni umetniki bodo priŝli pozneje; toda blagoslovljen je ŝe ta ljudski bard, ki je prvi, z uŝesom genija, zasliŝal v globini srca ĉloveŝtva hrepenenje po svetli luĉi bratstva!

⁴³*La Vojo*

⁴⁴Navedena v poglavju VI.

Poglavje XI

Etični mislec

Utemeljeno bi bilo mogoče reči, da je Zamenhof vsako leto izdal novo delo v obliki kongresnega govora. Dejansko ga je skrbno pripravil in je pozimi pre-mišljeval, kakšna bo njegova tema. Kakor preroški osamljenec, ki se je spustil s svoje gore, je enkrat v letu nagovoril ljudstvo in se nato znova umaknil v molk.

Ob jezikovnih temah ni rad vztrajal. Vedno je dajal prednost idejam človeštva. Ampak kongres ni bil njegova lastnina. Štel se je le za gosta. Zato ni smel in tudi ni želel užaliti uradnih vabiteljev. V Barceloni smo se zbrali septembra 1909. Nekaj dni prej je v mestu izbruhnil upor. Oboroženi konjeniki so še jezdili po cestah. Široke razpoke so prečrtavale zidove cerkva. Dva dni po kongresu je bil Ferrer aretiran.⁴⁵ Mi vsi smo že odšli. Toda tudi kralj je cenil esperanto. Špansko ministrstvo je celo po uradni poti pozvalo vse tuje vlade, da pošljejo uradne odposlance. Zato je Zamenhof svoj otvoritveni govor omejili na zahvalo.

Bolj svobodnega se je čutil na privatni seji na novo ustanovljenega *Univer-sala Esperanto-Asocio* (Univerzalnega esperantskega združenja), katerega častni predsednik je postal.⁴⁶ Tam se je vrnil k svoji najdražji temi:

Nekaj esperantistov je imelo dobro idejo, da bi po privatni poti napravili to, česar po uradni niso mogli. Niso združili vseh esperantistov, ampak samo tiste osebe, ki so sprejele notranjo idejo esperanta in želijo biti tako združeni v tej mednarodni organizaciji. . . Povesod razumejo, da U.E.A. da-je primerno nevtralnno osnovo za vse medčloveške odnose in storitve, in iz take vzajemne pomoči bo sledilo več prijateljstva in spoštovanja med ljud-mi, in izginile bodo pregrade, ki onemogočajo njihovo mirno medsebojno sporazumevanje.⁴⁷

Leta 1911 je kongresu ras v Londonu poslal opazen vprašalnik glede vprašanja narodov in mednarodnega jezika.

⁴⁵Francese Ferrer, portugalski anarhist.

⁴⁶Ustanovljeno v aprilu 1908 po H. Hodlerju in Th. Rousseauju.

⁴⁷Polno besedilo v časopisu *Esperanto* št. 62, Ženeva, 20. septembra 1909.

Ali je vzrok za sovraštvo med narodi v politiki? Ne, Dunajčani in Dresdenčani so si naklonjeni kljub državni meji. Medtem pa so se Slovani in Germani spopadali v Avstriji in zunaj nje. Ali to ustvarja ekonomska konkurenca? Ne ustvarja, ampak ima od tega dobiček. Ruski in japonski reveži kot vojaki služijo interesom gospodarjev. Če bi med obema narodoma obstajalo medsebojno razumevanje, bi bila vojna težja. Ali so bolj pomembne telesne razlike? Ne, saj te obstajajo že v istem narodu. Celo črnci ne trpijo zaradi svoje barve, ampak zaradi navad celotnega naroda. Sledi barbarskega časa in suženjstva žalijo belce, ki so sami krivi za zločin. Kulturno izenačenje bi to spremenilo po nekaj generacijah.

Glede izvora in dedne krvi je Zamenhof ponovno zavrnil znani predsodek. Po njem so antropologi v znanstvenih delih dokazovali, kako so že bile vse rase v Evropi pomešane.⁴⁸ Med narodi sta samo dve dejanski razliki: jezik in religija.

Razlike in sovraštvo med narodi bodo v celoti izginile samo tedaj, ko bo imelo vse človeštvo en jezik in eno religijo. . .

Tedaj bodo v človeštvu še naprej trajali različni nemiri, ki vladajo v vsaki deželi in narodu, kakor na primer politični, strankarski, ekonomski, razredni, itd.; toda najbolj grozno od vseh, sovraštvo med narodi, bo povsem izginilo.

Tako je zvenel njegov sklep. Hkrati je priporočil znanstvenikom, da ne bi toliko razpravljali teoretično, ampak naj bi ugotavljali dejstva. Naj bi obiskali kak esperantski kongres. Tam bodo na lastne oči videli in na lastna ušesa slišali, kako nevtralen jezik odstranjuje ovire in odtujenost med narodi.

Po vsem svetu se je že povsod čutil močnejši šovinistični piš. Val sovraštva je grozil z naslednjim viharjem. Znanstveniki, Zamenhofovi prijatelji so ga rotili, naj ne bi kompromitiral širjenja jezika s svojo politično in religiozno vero. Povsod, zaradi nezaupanja do soseda, so se vlade bale ali celo preganjale ideje o bratstvu med ljudmi raznih narodov. Celo v mirni Belgiji, v Antwerpnu 1911, je govor na kongresu moral biti brezbarven zaradi bližine močnejših držav.

Zamenhof tega ni mogel več prenašati. Zraka, zraka za dihanje! Ne mojster, ampak svoboden! Njegovo zdravje se je že slabšalo. Tudi fizično, njegovo srce je prehitro utripalo. Oteženo dihanje. Težka utrujenost. Predno bi umrl si je želel nujno približati se svojemu življenjskemu cilju. Jezik je bil le ena stran širše zadeve. Nevtralni moralni fundament mora vstati poleg jezikovnega. Prav proti šovinističnemu toku naj se dvigne višje prapor homaranizma. Klic priganja. Priganja delo. Zato je hotel mojster prelomiti z uradnim suženjstvom. Proč z mojstrstvom in verigami! Česar ni mogel v Cambridgeu, to bo storil v Krakovu. Zadnjič bo odprl sestanek in si nato vzel svojo svobodo:

⁴⁸Prof. Eugène Pittard: *Les races belligérants* (Vojskujoče se rase), Ženeva 1916.

Sedanji kongres je zadnji, ko me vidite *pred* seboj; pozneje, če bom lahko prišel, me boste vedno videli *med* seboj.

Tako je govoril ob petindvajsetem jubileju jezika esperanta. Pozneje, kot zaseben človek, se bo vrnil k ideji homaranizma. Avgusta 1912 je stara poljska prestolnica slišala pesem laboda. Tam straži srednjeveško obzidje. Tam stojijo debeli okrogli stolpi. Tam pod arkadami Vavela spijo umrli kralji križanega naroda. Kot kamnite figure molčijo z rokami v molitvi. Ležijo v grobnici pod Sigismundovo kapelo. Zraven spi v večnosti pesnik Mickiewicz. Tam na trgu, pod prisego pri Sveti Mariji, je ljudstvo vzklikalo Kościušku. Tam je na univerzi poučeval Kopernik.

V mestu, polnem spominov se je dogajal jubilejni praznik. Blizu, onstran Poljske, je ležala ta dežela, kjer se je rodil esperantizem. Zamenhof se je poslavljajal od počastitev:

Veliko, zelo veliko bi vam hotel reči, ker je moje srce polno. . . ampak danes stojim pred vami še v uradni vlogi in ne želim, da bi moja osebna vera bila videti kakor obvezna vera vseh esperantistov. Zato mi oprostite, da več ne rečem.

Kaj je bistvo ideje esperantizma, in v kakšno prihodnost bo nekoč privedlo človeštvo sporazumevanje na nevtralnno-človeškem, nenarodnem jezikovnem fundamentu, to mi vsi zelo dobro čutimo, čeprav ne vsi v enaki obliki in stopnji. Dajmo torej danes polno veljavo temu tihemu, vendar slovesnemu in globokemu občutju in ga ne profanirajmo s teoretičnimi razlagami.

Leta 1913, v Bernu, Zamenhof ni več govoril, celo ni sedel za predsedujočim omizjem. Ljubeznivo obkrožen je s soprogo sedel med kongresniki. Svobodneje je dihal. Istega leta je izšla nova izdaja brošure na temo Homaranismo. Španski somišljenik jo je znova natisnil.⁴⁹

V predgovoru Zamenhof zelo jasno diferencira tri zadeve: Esperanto je mednarodni jezik. "Notranja ideja esperantizma" predstavlja občutje in nedefinirano upanje v pobratenje med narodi na nevtralnem jezikovnem fundamentu. Homaranizem je "poseben in povsem definiran politično-religiozni program, ki predstavlja mojo povsem osebno vero". S tem in drugimi stavki je hotel osvoboditi esperantiste kot celoto od vsake "sumljive solidarnosti" z njegovo osebno vero. Nihče ne bo imel pravice, da to uporablja kot orožje za napad na esperanto.

Kako ogaben je bil duh, ki je vladal po svetu! Glej, ta človek, previsok nad svojim časom, je moral, kakor da se sramuje, prositi za nedolžnost pritlikavce zaradi svoje veličine. Moral je ločiti dva napredka, da ne bi pokvarila drug drugega. Toda ločitev je bila nenaravna. Prihodnost bo obnovila v življenju edinost

⁴⁹ *Deklaracio pri Homaranismo*, de D-rp L. L. Zamenhof, Madrid 1913.

Zamenhofove misli. Kljub vsaki prepovedi od zunaj pa njegov jezik že raznaša po svetu vrženo seme. V mnogih srcih je že pognalo. Čisto upravičeno se bodo šovinizmi še dalje bojevali proti esperantu. Saj jih ogroža na smrt. Čisto prav je, da na skrivaj podpirajo konkurenta, da bi tako postavili nov babilonski stolp med svetovnimi jeziki. Vendar je vse to zaman. Jezik in cilj preroškega človeka bosta drug z drugim zmagala. Saj je tam najti pot in usodo človeštva. V svojem poročilu na kongresu ras je Zamenhof takole opisal praktično sredstvo za umiritev splošnega življenja:

... Z ohranjanjem svojega narodnega jezika in prirojene religije v notranjem življenju svoje jezikovne ali verske skupine, pa naj bi ljudje za vse odnose med narodi uporabljali nevtralno človeški jezik in naj bi živeli po etiki, navadah in ureditvah nevtralno človeških.

O prvi zadevi, jezikovni, je podrobno razpravljal v poročilu, kjer je vztrajal pri tej točki: kultura mora biti vsečloveška. Nihče nima pravice ponižati človeka drugega naroda z vsiljevanjem svojega jezika in nacionalne oblike kulture.

O drugi, verski, je tam le namignil z malo besedami. Ob tej temi je mislil na posebno delo. Sicer se je verska edinost ljudstev pričela sama po sebi že zdavnaj. V mnogih državah sta se država in cerkev že ločili. Tako se je povečala človeška svoboda. Ko bo povsod izginil uraden privilegij za to ali drugo religijo, bo zadeva šla hitreje. Toda tudi na tem polju bi bilo potrebno začeti s postavljanjem kakega definiranege fundamenta za nevtralno srečavanje.

Ta člen je bil najbolj spremenjen v drugem dodatku brošure Deklaracio pri Homaranismo. Bilo je kočljivo. Dozdevno je Zamenhof najprej mislil, da bi ljudje mogli istočasno pripadati svoji domači cerkvi in obiskovati nadversko svetišče. Med tem pa mu rimski ali grški kristjani nedvomno kažejo, da bi škofje tako udeležbo svojim vernikom prepovedali. Tedaj bi se morali odločiti med obema. Drugi tekst je torej odstranil in je samo pustil kot dolžnost vseh homaranov: "iskrenost, strpnost do raznih ver in izpolnjevanje bratske morale". Ustanavljanje in članstvo v skupnosti brez doktrine, to je ostalo samo kot priporočilo svobodno verujočim, "za utrditev svoje religijske nevtralnosti in rešitev svojih naslednikov proti praznini in konsekvence proti ponovnemu padcu v narodno-verski šovinizem.

Tu je bila največja Zamenhofova skrb: da ljudje ne bi ostali v narodnih cerkvah samo zaradi zunanjih okoliščin. Svetovni red bi moral biti tak, da nikomur ne bi bilo treba, da bi kljub svoji veri, pripadal tej ali oni religiji, recimo samo zaradi patriotizma ali da ne bi izdal svojih sonarodnjakov.

Homanarizem bi pomagal odstraniti to prisilo k neiskrenosti. Zato pa tudi beseda "prosto verujoči" ne bi smela pomeniti "specialno ateistični". "Svobodomisleci" so večkrat postali fanatični materialistični sektaši.

Svobodno verujoč naj bo vsak človek, ki ne verjame v nobeno od obstoječih religij. Taka skupnost bi morala urediti človeško nevtralna praznovanja, običaje, koledar, itd., ki bi mogli pozneje koristiti vsemu človeštvu. Zaradi okoliščin na Vzhodu, je bila ta praktična stran zelo nujna.⁵⁰

Morali bi se spomniti, da je do ruske Revolucije 1917 velik del Evrope imel grški koledar s trinajstdnevno razliko do zahodnega. Ali bodo nekoč splošno sprejete priredbe, ki jih je izdelala skupnost svobodno verujočih? Ker je Zamenhof v to dvomil, se je pozneje vrnil k svoji zgodnejši ideji. Celó, če se vsi verujoči ne bi mogli takoj udeležiti, bi bilo pač bolje, da bi se homarani in ne le svobodno verujoči srečavali, da bi pripravili nevtralno religijo, s čimer bi se izognili vsem žalitvam vesti kogar koli.

Korak za korakom, v začetku s preprostimi zadevami in s prehajanjem k višjim temam, bo prišla združitev, celo počasi, in bo vplivala na okoliški svet. Zamenhof je imel za zločin, če bi odtrgali človeka od njegove vere, če mu ta daje notranje zadovoljstvo in zunanje nagnjenje k bratstvu. Tudi v tem soglašá s pragmatičnim filozofom Jamesom. Toda povsod obstajajo milijoni ljudi, ki ne verjamejo v lastno religijo. Uporabljajo samo njen zunanji okvir. Se krstijo, poročajo, pokopavajo po njenih obredih. Ko to delajo, pripomorejo k ločevanju med narodi. Še huje, tako se prisiljujejo v neželjeno hinavščino. To je žalostno za vzgojo otrok. Kmalu opazijo, da starši delajo in govorijo različno.

Če neverujoč človek zaradi iskrenosti zapusti vsako cerkev in obenem zavrže zunanje navade, praznike ali slovesnost religije, tedaj bodo tudi otroci trpeli zaradi zelo prozaičnega življenja.

O tej temi je rahločutno pisal Zamenhof v nenatisnjem rokopisu, ki sem ga šele po smrti prebral na njegovi pisalni mizi:

Otroka ne moremo hraniti z abstraktnimi teorijami in pravili; potrebuje vtise in zaznavno zunanost. Otrok uradno razglašena brezverca ne more nikoli imeti v srcu tiste sreče, tiste topline, ki ju drugim otrokom daje cerkev, tradicionalni običaji, posedovanje "Boga" v srcu. Kako kruto pogosto trpi otrok človeka brez vere, ko vidi drugega otroka, morda zelo revnega, toda s srečnim srcem, ko gre v svojo cerkev, medtem ko on sam nima nobenega vodnika, pravil, nobenih praznikov, nobenih običajev!⁵¹

Tretji Zamenhofov otrok se je rodil v letu 1904. Bila je hčerka, ki se je zelo zgodaj pokazala kot premišljujoča in svojevoljna. Oče je spoštoval njen značaj. Deklica je vse opazila z zelo jasnovidnimi očkami. Doma je bil na mizi za večerjo čaj in odrezki šunke. Po hebrejskem verovanju je bil to greh proti Bogu. Vera

⁵⁰Posamezni primeri so podani v poglavju VII.

⁵¹Iz načrtovanega apela kongresu nevtralno človeške religije.

prepoveduje uporabo svinjskega mesa. Enako pri katoličanih, da bi jedli meso ob petkih. Toda oče je bil svobodno verujoč. Zakaj?

V poljskih cerkvah je zvenela orgelska glasba pod plameneče obarvanimi slikami. Tam so pridigali zgovorni duhovniki, ki so namigovali na večno slavo mučencev za domovino in zaradi Kristusa, obeh križanih. Zakaj ne bi torej postati poljski in kristjanski? Vendar pa so v šoli kristjanke obračale hrbet hebrejskim punčkam. Tako so naročili nekateri šovinistični starši. Preprosta srčna prijateljstva so bila zlomljena. Zvenele so besede norčevanja. Kje sta bili ljubezen in plemenitost? Zamenhofova hčerkica je molče vrgla roke okrog njegovega vrata. Otrok je pričel razumevati njegovo veliko srčno trpljenje.

Izmed teh sovražnih staršev mnogi niso verovali v Kristusov nauk. Cenili so samo cerkveni okvir. Ali torej imeti raje ateizem?

Uradno brezverje (ki sicer z mešanjem nevere ob dogmah z nujno nevero v Boga, ni za vse sprejemljivo), ne pomaga dosti k odstranitvi religijske razlike med ljudmi, kajti ljudi lahko poveže samo pozitivna enakost in ne negativna. Približata se samo tista dva človeka, ki sta oba sprejela zase enake religijske principe v določeni konkretni obliki; toda brezverec ene religije in brezverec druge religije si ostajata obojestransko tuja kakor prej. Razen tega, brezverje, ki človeku ne daje nobene pozitivne opore, navadno ne traja dolgo in se sinovi ali vnuki brezverca navadno vrnejo k eni od obstoječih religij, vsaj k njeni zunanosti. Vsaka konkretna religija, katerakoli že je, se nenehno podeduje na avtomatski način, toda abstraktno brezverje ne more biti podedovano.⁵²

Negativni ateizem ne more napolniti človeškega srca. Za osebe, ki so izgubile vero, mora vstati dejansko nevtralna religija, topla, lepa, poetična, temelječa na človeškem bratstvu. Ateisti ali iskalci Boga vsakega naroda, vsake dežele, vsakega časa, morajo tam najti skupno spodbudo za poslušanje vesti, skupno približevanje veliki Moči in Izviru bratskega navdiha. Naj ne bo postavljena proti nobeni drugi religiji in vsi verujoči se lahko tam srečujejo, ko si to želijo, zunaj posebnih dogem. Pravzaprav bi mogel Zamenhof uporabljati besedo "etika" namesto "religija", ker ni niti želel niti si ni prisojal vpeljati novo vero ali teologijo.

Dopuščajoč vsakemu človeku popolno svobodo, da ima takšno notranjo vero, ki se mu zdi najboljša, predlagamo zgolj ustvariti nevtralni zunanji okvir, ki bi lahko etično, po običajih in skupnostno združila med seboj vse samostojno misleče ljudi, neglede na to, kakšna je njihova filozofska in teološka vera ali hipoteza.

⁵²Iz zgoraj že navedenega rokopisa.

Predlagamo postaviti nevtralnno človeški etični pravilnik, ki bi mogel napraviti iz ljudi ljudi in bi odstranil gnusni narodni šovinizem, sovraštvo in nepravilnost med narodi; toda da tak etični pravilnik ne bi ostal nekaj bežnega in povsem brez vrednosti, kakor mnogi drugi dosedanji lepi teoretični principi, predlagamo, da bi mu dali povsem konkretno obliko samodejno dedovane religije, utrjene za vedno, ki bi jo vsrkavali otroci.⁵³

O tem projektu je Zamenhof hotel razpravljati s homarani ob desetem svetovnem esperantskem kongresu, ki naj bi bil v Parizu, avgusta 1914. leta.

Toda šovinizem vse naokoli je preplašil pariške organizatorje. Prosili so Zamenhofa naj tega kongresa ne skliče, tudi ne privatnega, med kongresom.

Pozneje tudi niso pristali, da bi natisnili v programskem časopisu njegovo prvo vabilo na pokongresno srečanje homaranov. Kaj bi rekli francoski nacionalistični časopisi, če bi videli, da avtor jezika sam spodbuja to zadevo? Šovinistični val je postajal tako močan, da bi vse podobno ogrozilo celo mirno dobrodošlico tujim kongresnikom.

Znova ranjenega srca, ampak, kakor vedno ne užaljen, je Zamenhof razumel. Ampak čemu je potem koristil krakovski odstop? Ali ga bo samo smrt osvobodila, da bi lahko razširjal svojo polno misel? Vendar se je sklenil odpeljati v Pariz in s prijatelji razpravljati o organiziranju posebnega kongresa v nevtralni deželi.

Ko je potoval v Köln, ga je vojska 30. julija ustavila. Cele noči je čez Ren šlo orodje za pokol. Mostovi so se tresli pod neprestano ježo konjenice. Po vsej Evropi so se mladi pripravljali na smrt, matere na jok. Vonj po truplih je grozil v zraku. . . Prepozno. Prepozno. . . Nekaj se je zlomilo v Zamenhofovem srcu.

⁵³Iz istega vira.

Poglavje XII

Človek ob smrti

*Človeštvo ustvaril si lépo, popolno,
A to se deli v spopadih;
Narod nad narod z vso ihto,
Brat pojde nad brata, ko pri šakalih.*

Ti verzi so odmevali v Zamenhovovem spominu med osemdnevno vožnjo nazaj v Varšavo, brez prtljage, brez sedeža, brez hrane, brez časa, v prepolnih vagonih, skozi Skandinavijo in Petersburg. Njegova žena je bila z njim, vedno živahna, spočita, negujoča.

Bolezen in žalost sta ga stiskali pri srcu. Sedaj je bival doma. Ni mogel niti hoditi niti lahko dihati. Vse naokoli je divjal boj. Topovi so grmeli vse bližje. Letala so metala bombe na mesto. Ena je celo padla na ulico Dzika. Toda to ga ni plašilo. Navadil se je že na misel na smrt. Kaj je torej nevarnost? Veliko ostrejša, bolj boleča so bile sovražne in šovinistične strasti, povsod zdaj izpuščene iz kletke kakor tuleči tigri. Ves svet je nenadoma bil potopljen v temo, laž, razvrat. Vojna je zastrupila vse. Medtem so trpeli nedolžni in junaško padali v množicah.

V Varšavi je življenje postajalo odvratno. Ruske vojske so polnile mesto. Kozaki so jahali skozi. Čerkezi so korakali skozi in prepevali v ritmu razbojniške pesmi. Poljaki so trepetali, še bolj so trepetali Judje. Proti njim so podžigali hujskači. Njihov jezik je podoben nemškemu⁵⁴: "Vohuni!" Niso kazali navdušenja: "Izdajalci!" Na naslov ruskega gubernatorja so deževale anonimne obtožbe proti judovskim malim trgovcem. Mnoge so ustrelili. Rusofilski časnikar je napadel celo Zamenhofa, "nevarnega internacionalista". Videl sem ga spomladi 1915, bolnega, nemočnega, z ranjeno dušo zaradi sovraštva med ljudmi. Delal je na projektu sklica homaranskega kongresa.

⁵⁴Mišljen je jezik jidiš. Prip. V.O.

Le občečloveškim ciljem je hotel razdati svojo vnemo. Medtem ko se je po vsem svetu razmahnila jeza nasprotujočih si šovinizmov, je on ostal zvest svojemu idealu. Za kongres v Parizu se je že odrekel prisotnosti na srečanju zaradi osnovanja Hebrejske Lige. Dne 30. junija 1914 je pisal organizatorjem:

Sam moram, žal, stati ob strani zadevi, ker sem po svojem prepričanju "homaran" in se ne morem povezati s cilji in ideali posebnega naroda ali religije. Globoko sem prepričan, da vsak nacionalizem pomeni za človeštvo le največjo nesrečo in da bi moral biti cilj vseh ljudi: ustvariti občečloveško harmonijo. . .

Res je, da je nacionalizem tlačениh narodov – kot naravna samoobrambna reakcija – veliko bolj odpustljiv kakor nacionalizem narodov, ki tlačijo; toda če ja nacionalizem močnih nizkoten, je nacionalizem šibkih nespameten; oba porajata drug drugega in se podpirata in pomenita zmoten krog nesreč, iz katerega se človeštvo ne bo nikoli izkopal, če vsak izmed nas ne bo žrtvoval svojega skupinskega samoljubja in se ne bo trudil, da se postavi na povsem nevtralnno osnovo.

To je razlog, zaradi katerega se kljub srce parajočemu trpljenju mojega naroda ne želim povezati z judovskim nacionalizmom, ampak želim delati samo za medčloveško absolutno pravičnost. Globoko sem prepričan, da bom s tem prinesel svojemu nesrečnemu narodu veliko več dobrega, kakor z nacionalističnimi prizadevanji.

Celo preganjanje in grozoviti udarci proti Judom med vojno tega vidika niso spremenili. Toda kdor je slišal Zamenhofa govoriti o tem trpljenju in je videl njegovo trgajočo bolečino zaradi vsega tega, ta lahko razume, koliko je žrtvoval na oltarju zvestobe do nadnarodnega ideala.

Ob veliki noči 1915 je v esperantskih časopisih objavil svoj *Alvoko al la Diplomatoj* (Klic diplomatom). Morda je to njegovo najmočnejše pisanje. Žal je izšlo tri ali štiri leta prezgodaj, pred pariško konferenco. Kasneje nihče ni imel ideje, da bi ga ponatisnil in objavil. Na bodoče odločevalce o Evropi se je obrnil s preroškim glasom:

"Ali boste preprosto začeli prenavljati in krpati zemljevid Evrope? Mar boste preprosto odločili, da mora kos zemlje A pripadati narodu X in kos zemlje B narodu Y?" Po Zamenhofu bi lahko samo ena odločitev rešila Evropo surovega divjaštva. Bil bi uraden razglas in utrditev tegale načela: "Vsaka dežela moralno in materialno popolnoma enakopravno pripada vsem svojim sinovom". A da bi to uresničili, bi bilo potrebno imenovati države z nevtralnimi zemljepisnimi imeni namesto z imenom naroda. V državi imenovani "Rusija" so se Rusi imeli za posestnike; in Litvanci, Estonci ali Poljaki so bili potlačeni. V deželi, imenovani

“Poljska”, so se Poljaki čutili gospodarje, medtem ko se Judje, Rusini in Litvanci pritožujejo zaradi diskriminacije. V nekdanji “Beneški republiki”, so se razni narodi imeli za bolj enake že samo zaradi imena. Enako velja za besede “Švicarska Konfederacija”, “USA”, “Brazilija”, saj ne pooblaščajno nobenega posameznega naroda, da bi gledali na deželo kakor da je njegova, na druge prebivalce pa kot na tolerirane tujce. Zato je Zamenhof vztrajal glede pomembnosti tega vprašanja in se je vrnil k svoji zamisli o nevtralnih imenih s pripono *-io*. Sklenil je predlagati diplomatom, da postavijo sledeče zakone pod mednarodno poroštvo:

(1) Vsaka država pripada moralno in materialno vsem njenim naravnim in naturaliziranim prebivalcem, kakršenkoli jezik, religijo ali domnevno provenienco imajo; noben narod v državi ne more imeti večje ali manjše pravice ali dolžnosti, kakor drugi narodi.

(2) Vsak državljan ima polno pravico uporabljati tisti jezik ali narečje, ki ga želi, in izpovedovati tisto religijo, ki jo želi. Samo v javnih ustanovah, ki niso specialno namenjene za posamezen narod, je treba uporabljati tisti jezik, ki je z medsebojnim soglasjem državljanov sprejet kot državni jezik. V tistih javnih ustanovah, ki imajo specialno lokalni značaj, se lahko namesto državnega jezika uporablja drug jezik, če najmanj 9/10 meščanov da zanj svoje soglasje. Toda državni ali mestni jezik ne smeta veljati kot poniževalni tribut, ki ga dolgujejo vladani narodi vladajočemu narodu, ampak zgolj kot prostovoljno prikladno popuščanje manjšine večini.

(3) Za vse krivice, storjene v posamezni državi, vlada te države odgovarja pred vseevropskim tribunalom, ustanovljenim s soglasjem vseh evropskih držav.

(4) Nobena država in nobena pokrajina naj ne nosi imena kakega naroda, ampak le nevtralnega geografsko ime, ki je bilo sprejeto z medsebojnim soglasjem vseh držav.”

Nekoč bo prišel čas, po dolgih vojnih ogabnostih, ko bodo te principe pohlepno iskali in proučevali, kot možno rešitev od groznega stanja. Takrat se bodo čudili, da jih je že leta 1915 predlagal Zamenhof.

Zvečer, prvega julija 1915 je nebo rdeče žarelo okrog Varšave. Ko so odhajali, so Rusi povsod požigali žetev. Zlata pšenična polja so tedaj brezmejno plamtela v noč. Zgodaj zjutraj je nemški regiment vkorakal s paradnim korakom. Po več ko enem letu se je poljska začasna vlada postavila ob pruskega generala. Tudi tedaj vojaki niso imeli radi Judov. Suhi, revni, brez vpliva na podeželje, niso mogli niti služiti vojaščine niti prispevati k prehranjevanju. Trgovci so samo konkurirali med seboj. Bojkoti in sovraštvo, to je rastlo med narodi. Revščina, lakota, hlad

so vladali na ulicah. Na tisoče otrok je umrlo. Dolge vrste žena so na pločniku čakale pred delilnico juhe. Primanjkovalo je kruha.

Zamenhofu pa je še bolj primanjkovalo zraka. Da bi ga rešila, je žena bila prisiljena premestiti stanovanje pod Saksonski Vrt. Na Krolewski 41 sem ga zadnjič videl decembra 1916. Govoril je tiho. Naporno je dihal. Njegov sin Adam ga je nadomestil kot okulist na ulici Dzika. On pa je obžaloval, da je zapustil tamkajšnje reveže. Doma se je počutil le med njimi. Njegov brat Aleksander je prav tedaj umrl daleč proč. Hčerka Sofia je bila v Harkovu zdravnica. Pisma zaradi vojne seveda niso prihajala. Stiskala ga je žalost. Očetovsko je trpel zaradi smrti številnih esperantistov. "Zakaj oni in ne jaz?" se je spraševal. O mladem in vnetem Bolingbroku Mudiju je pogosto govoril zvečer ob kaminu. Povsod po stenah so bili spomini s kongresov, Boulogna, Cambridge, radostni dnevi. Tam je bil tudi portret prijatelja, starega in zvestega Moschelesa.

Tudi on je delal za občečloveško idejo. "Ona je cilj vsega mojega življenja," je rekel z zanosnim bleskom v očeh. "Zanjo bi žrtvoval vse. Če le ne bi bil tako nemočen, brez moči tu, odrezan od sveta!" Predvideval je smrt in čutil je močan klic za to nalogo. Želel je vsaj postaviti zadevo. Pozneje bo našel pomočnike da jo širijo po svetu. Trpeče človeštvo potrebuje pomoč za združitev.

Že jeseni 1914 je pisal doktorju Uhlmannu v Švico: "Ta strašna vojna, ki sedaj povzroča tolikšno iztrebljanje med ljudmi, me spodbuja, da bi se – kljub dosedanjemu slabemu uspehu – nujno moral potruditi, da priredimo kongres homaranov." Toda vojna se je nadaljevala. Počasi si je zamislil nov načrt. Načrtoval je univerzalen širok kongres za nevtralnno občečloveško religijo. Toda pred tem bi bilo potrebno sklicati manjše pripravljajalno srečanje. Nanj bi povabili univerzitetne profesorje med esperantisti in zunaj njih. Pripravil je okrožnico in naznanil, da se bo srečanje "zgodilo zadnje dni decembra 1916" v nekem švicarskem mestu. Toda vojna je trajala. Na rokopisu je datum prečrtan. Napisal je spremenjenega: "v prvih dneh avgusta 1917". Marca je vojna še vedno trajala. Ali je brez konca? Ali bo kdaj videl mir? Ponovna korektura kaže na svinčnikom in tragično izpisane besede, napisane s tresočo roko: "po koncu vojne".

Vojna se ni končala, zato pa njegovo življenje, dobro in čisto. Vsak dih je postajal muka. Ni mogel ležati, samo sedel ali stal je lahko. Ruska revolucija, ki se je dvignila brez mrtvih,⁵⁵ mu je dala upanje. Ljubil je narode širnega imperija. Ali se bodo znali v nadaljevanju osvoboditi bratsko in brez krvi, kakor so začeli?

Prišla je pomlad. Veliko je premišljal in v nuji pisal. Novo človeštvo se mora organizirati. . . Toda kakšna utrujajoča nespečnost! Kako mučno prisiljeno sedenje! Kako boleče bitje srca!

⁵⁵Privat v letu, ko je pisal to knjigo, očitno še ni bil obveščen, kaj se je v Rusiji leta 1917 res dogajalo. Prip. V.O.

*O, srce moje, ne udarjaj v nemiru,
Iz mojih prsi mi nikar ne skači!
Saj komaj še jaz morem se držati,
O, srce moje!*

Počivati, spati vsaj nekaj minut! Nekega dne mu je zdravnik dovolil trenutek. Bilo je 14. aprila 1917. Zleknil se je na kanape. Žena je zdravnika pospremila do vrat. Medtem se je počutil bolje. Končno nekaj počitka, po katerem je toliko hrepenel! . . . Toda že se je pričel dušiti. Želel je poklicati. Glas se je ustavil v grlu. Pritekla je žena. Pomagala mu je sesti. Joj! Že je prenehalo biti to srce, ki je tako silno bilo za človeštvo. Že je prišel osvobajajoči počitek.

*O, srce moje! Po dolgem delu
Mar zmage ni v odločilni uri?
Dovolj, umiri se od bitja,
O, srce moje!*

V deževnem, mračnem, hladnem dnevu so varšavski esperantisti pospremili krsto na pokopališče. Žalostno je pel pesnik Belmont:

*Niso Poljaki prišli počastit mrliča,
Sina dežele Poljakov in modrijana sveta! . . .
O, kako krvavelo je moje poljsko srce! . . .
Le judovski reveži hodiijo v vrsti za krsto,
Ker proč je dobrotnik – njih okulist!*

Za ta širok družinski krog, čigar delegati so mu vsako leto vzklikali na kongresih, so državne meje ostale zaprte. Le nekaj Poljakov, Grabowski, Belmont, nemški ladijski kapitan Neubarth, se je lahko poslovilo v imenu ljudi vseh dežel, ki so ga ljubili in objokovali po vsem svetu. Od vlade nikogar. Nobene počastitve. Samo ljudska množica, ponižna klientela judovske četrti v svojih delavskih oblekah. Veliko hvaležne mladine. Veliko ganjenih žensk in moških.

Kakor Tolstojev pogreb med okoliškimi vaščani, je to bil najvišji, najustrežnejši simbol. Dejansko je samo umrl človek, 57-letni mož, reven okulist. Toda veliko delo je ostalo. Tudi navdih iz čiste duše. To ne more umreti. Izginili bodo vladarji, izginili majhni velikaši, ki so ga ignorirali. Toda večno bo živelo in se razraščalo njegovo miselno seme. Že deset tisoče ljudi posvečuje njegovo ime. Nekoč ga bo celotno človeštvo prepoznalo kot voditelja v bratsko pomiritev.

Na njegovi pisalni mizi je ležal zadnji rokopis, napisan s svinčnikom, nedokončan. Bil je načrt članka o nesmrtnosti duše. Kaj je sam verjel ta velik prijatelj človeštva, kaj je vse življenje razdajal mislim združevanja?

Kakšen je bil temelj njegove vere? Kaj je domneval o posmrtnih in nepreverljivih zadevah? O svoji osebi je vedno molčal. Celó njegovi bližnji ne bi mogli odgovoriti. Videli so samo, kako je živel: dobrosrčno, čisto, skromno, v pomoči drugim, požrtvovalno, čudovito potrpežljivo z vsemi, nikoli žaljiv v dejanjih ali govoru proti komurkoli, vedno z naklonjenostjo poslušajoč druge ljudi, celo dolgočasne. Vsem, ženi, bratom, otrokom, nečakom, prijateljem, klientom, se je zdel kakor svet mož. V mučnih časih je vsak prišel k njemu po nasvet.

“Nikoli ni grešil,” je rekla stara poljska služabnica, ko je kazala njegov portret pod svojim razpelom. Koliko slavnih oseb je ostalo velikih v očeh služinčadi?

Na štirih listih papirja je zapisal intimno izpoved. Smrt ga je prekinila. Na treh straneh leži predhoden zapis. Prosil je za opravičilo, da piše o tej temi, čeprav ni specialist. Morda bodo rekli, kakor o drugih, da je šele v starosti pričel razmišljati o veri. Z vnaprejšnjim protestom je zapisal:

...Vse, kar sedaj pišem... se ni porodilo v moji glavi sedaj, ampak pred štiridesetimi leti, ko sem bil star med 16-18 let; čeprav sem do takrat veliko meditiral in bral razna znanstvena in filozofska dela, se moje takratne misli o Bogu in nesmrtnosti skoraj nič niso spremenile.

Vendar pa je vnaprej videl, da ta zapis mnogim ne bo všeč:

...Medtem ko bom v znanstvenem svetu izgubil vse spoštovanje, ne bom istočasno v svetu verujočih našel nobene nadomestne naklonjenosti, morda samo napad, ker je moja vera povsem drugačna od njihove. . . V sedanjem času bi bilo bolj preudarno, če bi molčal, toda ne želim, ne morem.

Četrto stran je samo začel. Pisava je skoraj neberljiva:

Moja mati je bila religijska vernica, moj oče je bil ateist. V svojem otroštvu sem veroval v Boga in nesmrtnost duše v tej obliki, v kateri me je učila moja religija od rojstva. Ne spomnim se prav natančno, v katerem letu svojega življenja sem izgubil religijsko vero; toda spominjam se, da sem najvišjo stopnjo svojega neverovanja dosegel v starosti 15-16 let. To je bil tudi najbolj mučen čas mojega življenja. V mojih očeh je ves svet izgubil vsak smisel in vrednost. Z zaničevanjem sem gledal sebe in druge ljudi, ko sem videl v sebi in v njih samo nesmiselni kos mesa, ki se je ustvaril, ne da bi vedel čemu in nihče ne ve, zakaj, ki bo preživel v večnosti manj kakor najmanjši delec sekunde, ki bo kmalu za vedno strohnел in se v vseh prihajajočih neskončnih milijonih in milijardah let nikoli več ne bo ponovno pojavil. Čemu živim, čemu se učim, čemu delam, čemu ljubim? Saj je vse tako brez pomena, brez vrednosti, tako smešno. . .

Tu se izpoved konča. Na koncu bele strani leži samo zapisek o načrtovanem nadaljevanju. Po gnusu nad življenjem in smrtjo je sedemnajstleten deček začutil nekaj novega:

Začutil sem, da morda smrt ni izginotje, morda je smrt čudež, ko obstajajo nekakšni zakoni v naravi, da nas nekaj vodi k nekemu cilju. . .

To so zadnje besede pisanja. S smrtjo je Zamenhof odnesel svojo skrivnost. Vemo samo, da je kot mladenič našel lastno vero, da je pridobil neomajno zaupanje v neko skupno Moč za ljubezen in navdih vesti, da je tako imel "Boga v srcu", da je tako razumel nadaljevanje duhovnega dela prek smrti in je gledal na razne človeške religije kot na različne obleke ene in iste resnice.

Že pred Abdulom-Bahajem, slavnim perzijskim prerokom, ki ga je občudoval, je odgovoril na kongresu Krščanske mladine, ko jih je pozdravil:

Sem samo judovski homaran svobodnega verovanja; toda. . . kaj je lepšega na svetu, kakor polno sledenje Jezusovemu nauku?

Vendar, kaj je težjega za egoistično, šovinistično, zaslužkarsko kulturo?

Zamenhof je zelo jasno videl materialne strani preprek. Zato je predlagal praktična sredstva, da bi bila ljubezen mogoča. Zato je razdajal ljudem ta povezovalni jezik, občudovanja vreden sad harmoničnega genija. V tisoče ust je položil sredstvo bratstva. Tisočim življenjem je dal veselje, smisel, korist. Ni hotel pridigati, ampak pomagati.⁵⁶ V tem se je izkazal sodobnega. Velik zdravnik človeštva. Ljubee se je sklonil nad njegovo bolno, zavdano telo. Razumel je vzroke. Videl je in odgovoril potrebam. Ne samo z besedami, ampak z dejstvi. Ne samo z nasveti, tudi s serumom.

Njegovi možgani so bili v ravnovesju. Samo njegovo srce je utripalo toplo in hitro. Njegov razum je bil moder in spokojen. To umirjenost je seveda bilo opaziti na njegovi osebnosti. Enostaven, premišljen, resničen, je zaničeval vsako frazarjenje. Kdo, celo najbolj ponižen esperantist, ni govoril z njim na kongresu? Kdo, ki je govoril z njim, ga ni ljubil in spoštoval iz vsega srca? Celu mnogi ljudje po svetu, ki so ga poznali le po delu, so ga imeli za najdražjega mojstra. V karpatskih vaseh, ameriških mestecih, na podstrešjih mest, je njegov portret visel v ljudskih domovih, ljubeče, bratsko. Na črnih poljih, na bojiščih, so mnogi, hudo ranjeni, v sanjah videli njegovo podobo.

Sedaj je ta njegova pisarna v varšavski hiši, prazna. Pobožno jo je nedotaknjeno ohranila plemenita vdova. Kakšno razsežno pomanjkanje. Kakšna bolečina. . . Tam je sedel. Tam so njegove knjige. Tam okulistična orodja. Tam je nedokončana stran. Ura molči.

⁵⁶Zanimiv primer njegove volje, da bi pomagal ljudem, je bil njegov izum povsem izdelanega pisalnega stroja s pisalno glavo v letih 1891-92.

V sobi nekako vlada močna atmosfera, impresivna, večnostna. Čistoča, ki dviga. Neizrekljiva veličina... Ja, velik je bil ta človek. Velik v javnosti. Velik privatno. Kaj smo mi, z našimi malenkostmi, našimi nizkimi prepiri, našo zločinsko strahopetnostjo? On nas je vendar vse ljubil. Zadolžil nas je: da seznamo človeštvo z njegovim celotnim predlogom. Tam na beli strani leži njegovo pero. Bojevalo se je za dobro in lepo. Toda naloga ni dokončana. Kdo bo ta boj nadaljeval? Kdo bo izpolnil njegovo voljo? Že ga je smrt osvobodila. Že je dala peruti njegovi misli.

“Iz kraja v kraj poleti...” Mora biti zgrajen nov svet. Smrt in rojstvo. Človeštvo hrepeni po zlomu pregrad. Potrebuje absolutnost. On kliče. To kliče. Iz grobov, iz ruševin, iz splošne bede kriči isti glas, nujen, ki stiska srce... Poslušaj, poslušaj, kako trgajoče zveni!

Dr. Edmond Privat (roj. 17 avgusta 1889 v Ženevi, † 28. avgusta 1962). Švicar francoskega jezika, drugi najpomembnejši govornik in pisec v mednarodnem jeziku esperantu po L. L. Zamenhofu. Univerzitetni profesor angleškega jezika in literature, dopisnik številnih francoskih časopisov, mirovni aktivist, avtor številnih knjig dram, pesmi in novel ter knjig o esperantu. Samo tri leta po Zamenhofovi smrti 1917 je objavil to biografijo o pobudniku mednarodnega jezika esperanta L. L. Zamenhofu, *Vivo de Zamenhof* (Zamenhofovo življenje), ki je doživela več ponatisov v esperantu in osem prevodov v druge jezike – ta slovenski je torej 9. prevod tega popularnega dela, ki je prva in morda vendar najboljša informacija o tem, kaj je očesnega zdravnika iz Varšave pripravilo do tega, da je pozabil na svojo zdravniško kariero v smislu boljšega zaslužka in vse svoje moči, ki so mu ostale po delu v ordinaciji, posvetil pravičnemu načinu sporazumevanja med narodi.

Edmond Privat okoli leta 1950

V letih 1923-1925 je bil prof. Privat vicedelegat Irana pri Društvu narodov v Ženevi. Prizadeval si je namreč za osvoboditev narodov brez lastne države, kakor so bili tedaj Iranci, Poljaki, Hrvatje, Slovenci itd. izpod kolonialnega ali okupacijskega položaja. S tem namenom je sredi 1. svetovne vojne tudi incognito obiskal Ljubljano in se sestal s slovenskimi narodnimi voditelji. V Društvu narodov, ki je bila prednica današnje OZN, se je zavzemal za sprejetje esperanta kot uradnega jezika te svetovne organizacije, a je stvar zaradi nasprotovanja francoskega

delegata bila zavrnjena. V letu 1905 se je udeležil prvega esperantskega kongresa v Boulogne-sur-Mer, kjer se je osebno seznanil z dr. Zamenhofom, s katerim je ohranil intenzivne stike vse do njegove smrti. Znamenita je tudi njegova biografija o indijskem voditelju Gandhiju, ki je v slovenskem prevodu izšla pred več ko 20 leti pri celovški Mohorjevi. Bil je tudi pobudnik in ustanovitelj radia Ženeva. V drugi polovici življenja se je zaradi nemoralnih kompromisov UEA z diktatorji med obema vojnama odtegnil esperantskemu gibanju, nikakor pa ne jeziku, ki mu je toliko pomenil.

Naslov: Zamenhofovo življenje
Izvirni naslov: Vivo de Zamenhof
Avtor: Edmond Privat
Prevedla: Virineja Kajzer, Vinko Ošlak
Jezikovno popravil: Vinko Ošlak
Prelom: Mario Vetrlih
Uredil: Mario Vetrlih
Založnik: Esperantsko društvo Maribor
Izdajatelj: Esperantsko društvo Maribor

Maribor
2019

Elektronska knjiga

